

## TANULMÁNYOK

### **A mi kavicsfogúnk**

*Placochelys placodonta, a Veszprémben felfedezett  
kavicsfogú álteknős*

BONTÓ LÁSZLÓ

*Ajánlom ezt az írást édesanyámnak, Bontó Józsefné Horváth Elvirának,  
aki pedagógusként és anyaként  
lakóhelyünk, környezetünk és a természet megismerését és szeretetét  
nem csak tanítványai,  
hanem fiai számára is igyekezett átadni.  
Köszönöm neki!*

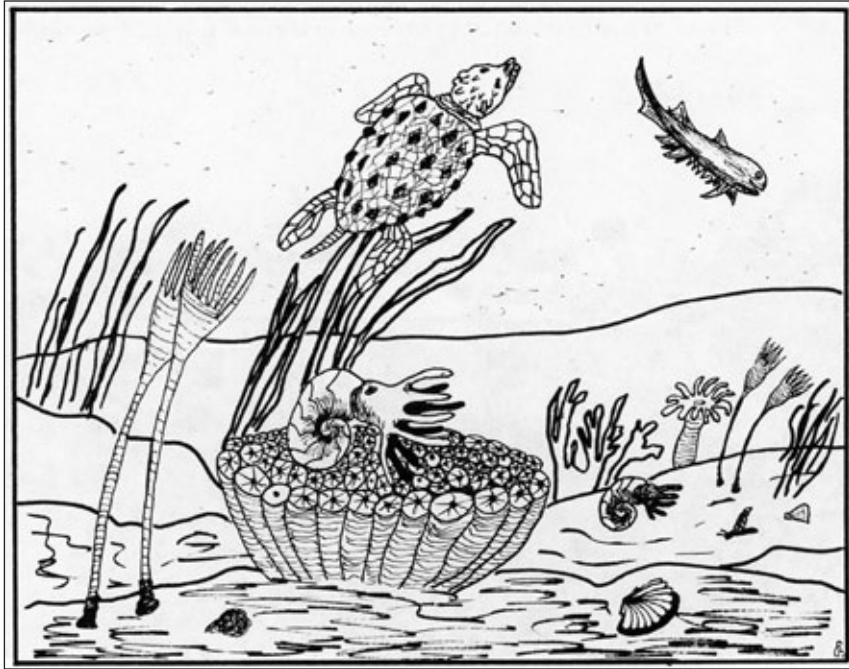
A KÖZELJÖVŐBEN LESZ 120 ÉVE ANNAK, HOGY LACZKÓ DEZSŐ, a veszprémi piarista gimnázium tanára, elhivatott geológus és őslénykutató, az 1900-as évek elején rátalált a 200 millió évig lábunk alatt szunnyadó kavicsfogú álteknős maradványaira. Amikor kiderült annak rendszertani jelentősége, hamar hírnevet szerzett Veszprémnek, örök emléket állítva az egykori jeruzsálemhegyi kőbányának.

Még egyetemista koromban, fiatal természetbúvárként keltette fel az érdeklődésemet a Veszprémben talált őszállat. Édesanyám, helyismereti pedagógusként, 1991-ben összeállított „*Veszprém. Lakóhelyünk ismerete*” című könyvéhez<sup>1</sup> készítettem illusztrációkat, ekkor ismerkedtem meg a kavicsfogú álteknőssel. A közelmúltban megjelent Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat 4., a Jeruzsálemhegy városrészrel foglalkozó kötetének szerkesztésekor még közelebb kerültem hozzá. Részben a városrész lakói által kifejezett igény, részben saját érdeklődésem miatt alaposabb kutatásba kezdtem az ősteknős és felfedezési körülményeinek a megismerésére. A kutatások során a kőbánya, Veszprém geológiája, talajtana és természeti környeze-

---

<sup>1</sup> BONTÓNÉ 1991. 3.

tének sajátosságai, Laczkó Dezső munkássága, ezen keresztül a XIX–XX. század fordulója természettudományos felfedezései kapcsán feltárt források, az összegyűlt adatok, az ismeretanyag mennyisége – több barátom bátorítására és rengeteg segítségével<sup>2</sup> – arra készítetett, hogy megpróbáljam azokat ebben a tanulmányban összefoglalni.



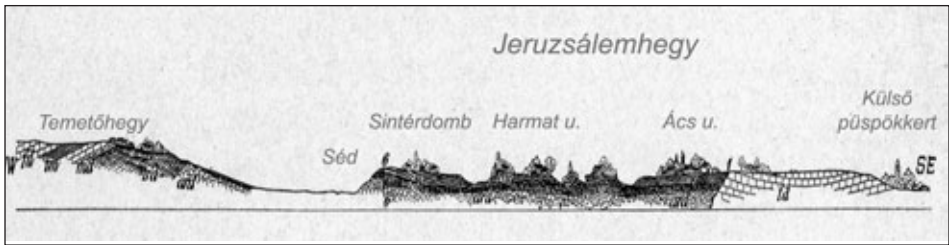
*Az álteknős élettere (Készítette: Bontó László)<sup>3</sup>*

<sup>2</sup> Köszönetemet ezúton fejezem ki édesanyámnak, valamint Márkusné Vörös Hajnalkának, Nagyné Kozma Ildikónak, Rybár Olivérnek, Somfai Balázsnak, Szabóné Vörös Györgyinek és Tölgyesi Józsefnek a sok bátorításért és támogatásért; Katona Lajos Tamásnak (geológus, MTM BTM) a Zircen őrzött Laczkó iratok feltárásában valamint a geológiai és őslénytani ismeretek terén nyújtott segítségéért; dr. Péterdi Bálintnak (geológus) és Palotás Klárának (MBFSZ dolgozóinak), hogy a Placochelys placodonta maradványait, köztük a holotípust is közvetlen közelről megvizsgálhattam és fotózhattam, valamint külön köszönetem fejezem ki Makádi Lászlónak (paleontológus MBFSZ) hogy megosztotta velem az álteknőssel kapcsolatos ismereteit; Márkus Csabának és Soós Tibornak az idegen nyelvű források értelmezésében kapott segítségért; Lőrinczi Ferencnek a helyszínek beazonosításában nyújtott segítségért; Pákozdi Éva Szilviának (MNL-VeML szakkönyvtára), Soponyai Ilonának (EKMK), Molnárné Lizi Erzsébetnek (LDM könyvtár) és Rainer Pálnak (LDM adattár) a közgyűjteményi források feltárásában nyújtott segítségért.

<sup>3</sup> BONTÓNÉ 1994. 8.

## Veszprém geológiája és a márga

Veszprém és környékének jelenlegi domborzata a földtörténeti ókor permi időszakában képződött homokkő-rétegekre rakódott, későbbi üledékes kőzetekből alakult ki. A földtörténeti középső idő triász időszakában, a Magyarország területét akkoriban – a mai trópusi tengerekhez hasonlóan – gazdag élővilágú Tethys-óceán borította be, amelynek mélysége a földkéreg mozgásai révén az évmilliók során változó volt, a partközeli részek pedig időnként szárazra is kerültek. Az átlagos vízmélység néhány 10 m-től<sup>4</sup> akár 80–120 m mélységű.<sup>5</sup> Az ebben a tengerben leülepedett ásványi anyagokból, planktonokból és az elhullott meszes héjú állatok váztermelékéből keletkezett kőzetek alkotják Veszprém domborzatát. A dolomit, mészkő és márga alkotta réteges kőzettömegek a későbbi földtörténeti időkben törésvonalak mentén megrepedeztek, elmozdultak az eredeti helyzetükből. Ezzel párhuzamosan az évmilliók során a szél deflációs és a víz eróziós hatása, valamint a Séd formálta ki a város jelenleg ismert különleges felszínét és varázslatos formáit.<sup>6</sup>



A XXII. szelvény geológiai felépítése (Készítette: Laczkó Dezső).<sup>7</sup>

Veszprém alapkőzetét tekintve nem túl változatos, azonban geológiailag annál érdekesebb. Ezt mutatja az a tény, hogy több földtani formáció elnevezése is Veszprémhez, vagy annak környékéhez kötődik. A földtani térképezés során kiderült, hogy Veszprém és környékén több olyan kőzetet is a felszínen tanulmányozhatunk, melyeket máshol csak fúrásból ismerünk. Ezeket a formációkat ezért látták el veszprémi kötődésű nevekkal.<sup>8</sup> Időrendben haladva: „a legkorábban (235-233 millió év) képződött a Veszprémi Formáció Buhimvölgyi Breccsa Tagozata”, ezzel nagyjából egy időben „a Sédvölgyi Formáció (kb. 234-232 millió év)”, majd a „Sándorhegyi

<sup>4</sup> KATONA 2019. 38.

<sup>5</sup> ROSTÁSI 2011. 24.

<sup>6</sup> CHOLNOKY 1938. 29–48.

<sup>7</sup> LACZKÓ 1909. 1. tábla

<sup>8</sup> Katona Lajos személyes közlése alapján.

Formáció (229-226 millió év)”. A következő réteg a „felső-triász *Megalodus* kagylókat tartalmazó Fődolomit Formáció (225-210 millió év)”. Ezen mészköves rétegek töredezettsége és elmozdulása révén keletkezett mélyedéseket és a viszonylag nagyobb sík területeket végül az úgy nevezett „Paksi Löss Formáció (néhány 10 ezer év) töltötte ki”<sup>9</sup>

A középső-triász végén a tektonikus mozgásoknak köszönhetően befejeződik az addig egységesnek mondható karbonátplatform képződése. Egyes részei kiemelt helyzetbe kerültek, és a köztük kialakult medencékben a környező folyók homokos, agyagos üledékei töltötték fel, amiből kialakult az a rétegesen lerakódott márga, amit a Jeruzsálemhegyen bányásztak.<sup>10</sup>

A Jeruzsálemhegyen kitermelt követ Laczkó Dezső így szemlélteti: „... földes törést mutató bitumen szagú mész; színe sárgás- vagy kékeszürke, vagy mind a két-  
 féle színnel foltozott, vagy sávozott; könnyen hasad vékonyabb és építkezésre alkalmas táblákban. Apró bitumen-fészkeket is tartalmaz, a melyekben helyenként kalcitná vált szerves maradványok is mutatkoznak. A rétegzés csaknem szintes ...”<sup>11</sup>



A márga a homok és agyagtartalmának köszönhetően sokkal puhább, mint a mészkő, ezáltal jobban megmunkálható és bányászható. Ezen kívül a cementgyártás alapanyaga. Veszprémben is használták e célra,<sup>12</sup> azonban nem volt jelen olyan nagy tömegben, hogy jelentős cementgyár épüljön és maradjon fenn.

*A jeruzsálemhegyi kőbánya  
 (Fotó: Böles Gyula)<sup>13</sup>*

<sup>9</sup> KATONA 2019. 38. HAAS és BUDAI 2014. alapján.

<sup>10</sup> ROSTÁSI 2011. 23. és Katona Lajos személyes közlése alapján.

<sup>11</sup> LACZKÓ 1909. 133.

<sup>12</sup> MÁRKUSNÉ 2018. 219.

<sup>13</sup> LDM FF 2728.

## A jeruzsálemhegyi kőbánya

Veszprémben és környékén a XX. század közepéig több kőfejtő és murvabánya is működött. Ezek közül talán a legjelentősebb a jeruzsálemhegyi kőbánya volt, amely a város tulajdonában állt. Az idők folyamán körülötte számtalan magán telken nyitottak kőfejtőt, akár a házak elbontásával is.<sup>14</sup> Térképek alapján tudjuk, hogy már a XVIII. században is üzemelt ez a kőfejtő,<sup>15</sup> de írott forrásban már 1749-ben is említik helymegjelölésre: „*Kühányás területe*”.<sup>16</sup> Nagy szerepe volt a városrész és az egész város török hódoltság utáni fejlődésében, hiszen az építkezésekhez szükséges kőanyagot biztosította.

A Jeruzsálemhegyen működő kőbányákban és kisebb, magántulajdonban levő kőfejtőkben végzett munka jellegzetességeit a hely és a kő tulajdonságai egyaránt meghatározták. A városi környezet és a relatív kis helyeken való munkavégzés miatt a kitermelés kézi erővel történt. A munkát szakképzett kőfejtők és a tőlük a mesteriséget elleső helybeli munkások végezték. Gyakran családi keretek között zajlott a kőfejtés, amit saját maguk felhasználtak, vagy eladtak.<sup>17</sup> A kőfejtés sajátosságait mérnöki szempontból jól szemlélteti egy 1904 és 1906 között keletkezett peres irat egyik szakvéleménye, amit a városi mérnök vetett papírra:

*„Alulírott előterjesztem azon indokokat, melyek alapján feloldható volna a 84222/1904 számú miniszteri leirat azon záradéka, mely szerint Löbl Mór a mellékelt helyszínrajzon feltüntetett területét csak lépcsőzetesen bányászhatja, illetve a kőfejtést csak oly lépcsők formájában fejtheti, melyek magassága 2–3 méter, szélessége 10–20 méter.*

*1./ A fenti fejtést lehetetlenné teszi első sorban azon körülmény, hogy a kőfejtésre szánt terület szélessége mindössze csak 12 méter; ha tehát a fentebbi előirt fejtési módozat betartatnék mindkét oldal felől, legfeljebb 2–3 méter mélyen volna a terület kiaknázzható, holott a tulajdonkép hasznosítható köréteg csak ily mélységben kezdődik. Vagyis a lejtésre alkalmas köréteg felső lapja csupán a terület közepén volna megközelíthető.*

*2./ A város ezen részén (u. n. Jeruzsálemhegy) a városi hatóság beleegyezésével kiaknáztattak 10-15 méter széles, s hosszúkás területek is, az itt meghonosodott azon szokás folytán, melyet úgy a város, mint a magánosok kezelésében lévő kőfejtő telepeken követtek, hogy a szomszéd telek határától 2 méter távolban megkezdvén a kiá-*

<sup>14</sup> MÁRKUSNÉ 2018. 218–221.

<sup>15</sup> VFL IX.7b. C41 Mappa Terrenum Oppidi Veszprém, Franciscum Kováts (1780)

<sup>16</sup> MNL VeML V.102.h. Conscriptio dominalis civitatis episcopalis Veszprém in anno 1749 peracta.

<sup>17</sup> MÁRKUSNÉ 2018. 222–225.

sást, majdnem merőlegesen befelé (majdnem függőleges falakkal) leástak, illetve fejtették a követ. Lehetővé tette ezt a következő pontban körül írt természete az itt fejtető kőnek, illetve az itt kifejtés alá kerülő kőrétegnek.

3./ A kérdéses területen s annak környékén fejtés alá kerülő kőréteg rétegzése majdnem egészen vízszintes; elválása palás (leveles) más irányban nehezen törhető. Miért is omlás 10–12–14 méteres vertikális kőfalaknál, kifejtett kőoldaloknál sem észlelhető, elcsuszamlás pedig teljesen kizárt.

4./ Bármiféle szerencsétlenséget vagy a munkások életének veszélyeztetését kizárja azon körülmény, hogy a kőréteg nem omlik, s nem csúszik, továbbá, hogy a fejtés csupán kézi erővel történik, a robbantás tiltva van.”<sup>18</sup>

Ezek a bányák nemcsak a város építéséhez nélkülözhetetlen kőanyagot biztosították, hanem gazdasági haszonszerzésre is lehetőséget teremtettek, sőt, még tudományos hozadékuk is volt. Laczkó Dezső erről így emlékezik meg a Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása című könyvében: „... a veszprémi Jeruzsálemhegy az egész balatonfelvidéki karniai emeletnek egyik leghálátatosabb fossziliagyűjtő helye. Innen került ki a balatoni monográfiában feldolgozott paleontológiai anyag oroszlánrésze, továbbá a legtöbb új faj és a balatonfelvidéki raiblicassiani fauna legérdekesebb és legértékesebb alakjai.”<sup>19</sup> A begyűjtött anyag alapozta meg a Vármegyei Múzeum természettudományos gyűjteményét, később pedig a Bakonyi Természettudományi Múzeum<sup>20</sup> geológiai gyűjteményét.<sup>21</sup> A művelés alatt álló kő- és murvabányák, valamint az 1900-as évek környékén kiépülő vízvezetékrendszer és a vasútépítések terepmunkái újabb lehetőséget adtak Veszprém és a Bakony geológiai tanulmányozására is. Laczkó Dezső az 1890-es években térképezte fel Veszprém, a Bakony és Balaton-felvidék geológiai viszonyait. Erről így emlékezik meg: „... Lóczy Lajos dr. egyetemi tanár úrtól [...] megbízást nyertem arra, hogy a balatoni monográfia érdekében paleontológiai anyagot gyűjtsék Veszprém városának környékén is. Ez volt 1894-ben.

Ugyanezen esztendő folyamán még egy ilyen megtisztelő megbízás ért Véghegy Dezső Veszprémvármegye volt tudós alispánja részéről, aki ekkor meg a vármegyei monográfiának ügyét akarván előbbre vinni, szintén munkatársakat keresett a vármegye természeti viszonyainak leírásához. [...]

<sup>18</sup> MNL VeML V.173.b. VII-206/1909 86–89. Friedrich Endre városi mérnök szakvéleménye és helyszínrajza, 1904. (A Mérnöki Hivatal szakembere. Ez a hivatal volt az akkori építési és városgazdálkodási hatóság.)

<sup>19</sup> LACZKÓ 1909. 134.

<sup>20</sup> Jelenleg: Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeum (a továbbiakban: MTM-BTM)

<sup>21</sup> KATONA 2018a.

Akkortájt a veszprémi kegyesrendi főgimnázium természetrajzi szertárában már tekintélyes paleontológiai anyag halmozódott fel, a mi a gyűjtési munkát jelentősen segítette. [...]

Kutatásainkat és gyűjtéseinket időközben több kedvező körülmény is segítette. Ugyanis 1895-ik évben épült a Győr–Veszprém–dombóvári vasút, a mely a Bakony hegységet egész szélességében derékon vágta ketté s ezáltal sok oly feltárás nyílt meg, a melyek területünk tektonikai és geológiai viszonyait jelentékenyen megvilágították. Jó szolgálatot tett a Veszprém–jutasi helyiérdekű vasút kiépítése is, a melyben ez megint oly rétegsorozatokat hozott napfényre, a melyek a más helyekről szerzett sztratigrafiai<sup>22</sup> adatok ellenőrzését tették lehetővé. Azután 1896-ban készült a veszprémi vízvezeték, a melynek hálózata ismét magának a városnak az altalaját nyitotta meg a geológiai kutatás számára.”<sup>23</sup>

A jeruzsálemhegyi kőbánya és a környék korabeli geológiai jelentőségét mutatja, hogy egy földtani réteget, amely a triász idején keletkezett, a XX. század elejétől „Veszprémi márgának” neveznek.<sup>24</sup> A környék és a kőbánya földtani jelentőségét az is mutatja, hogy már 1900-ban egy geológiai tanulmányút keretében Bécsből egyetemi hallgatók látogattak hozzánk. Veszprémi tartózkodásuk idején Lóczy Lajos műegyetemi tanár kalauzolta őket.<sup>25</sup> Laczkó Dezső a könyvében azt írta, a Jeruzsálemhegy kőzeteiből rengeteg őslelet került elő. Ezek között volt például, a felfedezőjéről elnevezett őscápa, a *Hybodus*<sup>26</sup> *laczkoi* JAEKEL 1902, sok kagyló, csiga, pörgekarú,<sup>27</sup> és a tudományos világban sokáig a legismertebb magyar fosszília, a kavicsfogú álteknős is.<sup>28</sup>

## Sárkányok, szörnyek és a mi bestiánk

A korabeli sajtóban, olykor még a tudományos körökben is „bestiaként”, „négy-lábú csúszó-mászó” állatként emlegették a különleges lényt. Laczkó Dezső, Lóczy Lajos, Otto Jaekel és más tudós kortársaik munkássága számomra abban is kitűnik, hogy az ismeretlenség okán sokszor legendás, mesebeli állatokként feléledt lényeket tudományosan, a törzsfajlódásba illesztve, valóságos, egykor élt „igazi” lényekké

<sup>22</sup> A geológiai rétegek keletkezésével és leírásával foglalkozó tudományág.

<sup>23</sup> LACZKÓ 1909. 3.

<sup>24</sup> LÓCZY 1902. „Jaekel szerint, a Böckh János-tól »veszprémi márgá«-nak nevezett felső triász kori rétegcsoportból, a szóban levő leletekben egy olyan palaeontológiai kincs került napvilágra, milyent a palaeontologia nem minden évtizedből tud felmutatni.”

<sup>25</sup> VH 1900. 7.

<sup>26</sup> QHF. angol nyelvű internetes oldal sok képpel.

<sup>27</sup> www.hu.wikipedia.org/wiki/Pörgekarúak (2019. 02. 24.)

<sup>28</sup> JAEKEL 1902b. 337.

„változtatták”, mint például a nevezetes erdélyi barlangokban talált sárkányok<sup>29</sup> maradványait. Az őslénytani felfedezések révén tisztázódtak az óriásokról, a küklopszról szóló történetek, amelyek alapjai talán mamut csontvázak lehettek, de még a griff madárról szóló legendák is, amik valószínűleg egy dinoszaurusz faj leletein alapultak.<sup>30</sup>

„Történeteink, képzelet- és hitvilágunk tele van sárkányokkal, óriásokkal, szörnyekkel. Olyannyira, hogy még rendszertani besorolásukat is meg kellett adni: »Az igazán való sárkányoknak két kiváltképpen való nemeik vannak. Az egyik rendbéliek nagy vékony hátréből formáltatott szárnyasok [...] Másik rendbélieknek pedig semmi szárnyuk nincs, hanem csak igen vén és meg növekedett Kigyók.«<sup>31</sup> Pedig ezek a képzelet szülte lények sokszor kihalt állatok maradványai voltak, amelyekből a fantázia teremtett bestiákat.”<sup>32</sup>

Még Cholnoky Jenő is kitér erre a Veszprém környéki dolomit kőzet és a táj eredetének leírása kapcsán: „... a rétegek ferdén fekszenek (pontosan 22° hajlással) s a tetejük le van metszve. Mert ezeknek a rétegeknek folytatása fölfelé megvolt valamikor; hatalmas, magas, több száz esetleg több ezer méter magas hegyek voltak itt, de azok mind lepusztultak majdnem egészen síksággá, úgy mondjuk, hogy tökéletlen síksággá. Itt a hajdani hegyeknek az alapzatát látjuk. Ezek a dolomit rétegek felső triász korszakbeliek, tehát a geológiai középkor elejéről valók. Csak millió évvel ez előtt volt tengerben rakódtak le. Akkor még nem voltak emlősállatok a Földön, akkor kezdtek nagyon elszaporodni az óriási hüllők, a saurusok, vagyis a teknősök, krokodilusok, kigyók, békák ősei, veszedelmes szörnyetegek. Ezeknek a kövületeit találták meg Dél-Németországban, nagyszerű megtartásban (a jura és kréta korszakból), úgy hogy minden egyszerű paraszt is fölismerhette a szörnyeteg csontvázat, irtóztató fogait, páncéljait stb., s ebből keletkezett a sárkány mondája. Ugyanilyeneket Kínában is lehet találni, ott is általános a sárkányok hiedelme és meséje.”<sup>33</sup>

---

<sup>29</sup> FARKAS 2013. „Erdélyben vannak barlangok, amelyekben sok érintetlenül maradt sárkánykoponya és -csont található, nem lehet pontosan tudni, honnan és hogyan kerültek ide ezek a szörnyek, kiváltképpen azért, mert azon a vidéken ilyenfajta állatok nem élnek, bár néhányan úgy tartják, hogy az özönvíz idején Afrikából vagy máshonnan, ahol sárkányok élnek, a kiáradó víz sodrásával kerültek ide ezek a testek; egy sárkányfejet pedig ajándékba kaptam, amit részben a dolog hitelére, részben emlékére megőrzök, hogy honfi társaimnak megmutassam.” VEKOV Károly (2013): Sárkányok és humanisták. 27.; Mindketten hivatkoznak Petrus Ransanus (XV. század) művére, ez az idézet is innen való.

<sup>30</sup> Katona Lajos személyes közlése alapján.

<sup>31</sup> MISKOLCI 1702. 615–623.

<sup>32</sup> BAJZÁTH 2000. 47.

<sup>33</sup> CHOLNOKY 1938. 27.

Maga Lóczy Lajos is „bestiának” nevezi a mi kis „szerethető ragadozónkat”<sup>34</sup>: „Dr Jaekel megküldötte a bestiának leírását és a kipreparált koponyáját [...]”<sup>35</sup>

## A földtudományok helyzete Magyarországon

Magyarországon a XVII–XIX. században a természettudományok művelése sajnos háttérbe szorult, ezért annak a XIX–XX. század fordulóján mutatkozó fellendülése nagyon szükségessé vált. Ebben nagy szerepük volt a mecénásoknak.

A XVIII. század végén, XIX. század elején két nagy természettudományi műhelye volt hazánknak. Az egyik az 1780-as években Nagyszombatról Budára került egyetemi orvoskaron működő, addigi egyetlen természettudományi tanszék, valamint az 1810-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tára. Ezek azonban egyik napról a másikra éltek, közművelődést nem végeztek, ezért a fenntartásuk is sokszor nehézségekbe ütközött:

*„Jellemző az állapotokra, hogy egy közönséges szögmérő beszerzéséhez is a helytartótanács engedélye kellett; az egyetem folyamodványát a helytartótanács háromszor utasította vissza. Így még 1811-ben is egyetlen nagytű volt az ásványtani intézet legfinomabb tudományos eszköze!*

*Természetes tehát, hogy az ilyen viszonyok között felnövő nemzedék tudományos iskolázottsága nem lehetett kielégítő. A fiatalok, nem ismerve a módszeres kutatást, mint autodidakták, hajlamuk szerint végezték tanulmányaikat, sőt később kutató munkásságukat is. A bűvárok a legtöbbször polihisztorkodnak, a természettudományos eredmények összessége érdeklí őköt. Ez eleinte nem is baj, hiszen a 19. század első felében egész Európában általános jelenség a polihisztorkodás. A baj az, hogy idehaza még jóval a 19. század derekán túl is ilyenek a viszonyok és nagyon kevés a szakbűvár.”*<sup>36</sup>

A földtani és őslénytani tudományok helyzetét a következőképpen foglalta össze Cholnoky Jenő, mint a Balaton-Bizottság egyik tagja:

*„A Balaton-vidék geológiai vizsgálatai megkívánták, hogy az állati és növényi kövületeket megfelelő szakemberek alaposan tanulmányozzák. Minthogy hazánkban nem volt mindenre kellő szakemberünk, hisz a paleontológiát (az őslénytant) nálunk nagyon mostohán kezelték. Egyetemünkön ma [1945] sincs külön tanszéke, holott a külföldi nagy egyetemeken több tanszéke is szokott lenni, mert elvégre nemcsak tudományos szempontból, hanem gyakorlati, bányászati okokból is rendkívül fontos*

<sup>34</sup> KATONA 2018b. 1549.

<sup>35</sup> LDM MA 48.858/1977. Lóczy Lajos Laczkó Dezsőhöz írt levelei.

<sup>36</sup> TASNÁDI 1943. 8–11.

tudomány. De hát nekünk fontosabb a József császár-féle rendeletek ismerete, mint az a kérdés, hogy lehet-e kőszén, vagy földgáz, petróleumot találni.

A begyűjtött őslénykövületek pontos meghatározására Lóczy több külföldi, különösen német kitűnőséget hívott meg. El is jöttek, bejártuk velük a tó környékét, s nagyon meg voltak lepelve a tanulmányok rendkívüli pontosságától és részletességétől. Csakhamar világhírű is lett a Balaton-Bizottság működése [...].<sup>37</sup>

Összegezve, az akkori földtudományok fejlődését és a gyűjtemények kialakítását a kor tudósainak és mecénásainak szoros együttműködése hozta létre. A hazai kutatók és támogatóik tiszteletére a kutatásokba bevont külföldi tudósok több tucat ősmaradványt neveztek el róluk: pl.: Báró Hornig Károly püspök, Semsey Andor<sup>38</sup> nagybirtokos, az MTA tagja, Lóczy Lajos<sup>39</sup> és Laczkó Dezső<sup>40</sup> geológusok.

### A kavicsfogú álteknős felfedezése

Laczkó Dezső így írja le az álteknős megtalálását: „Kevésbé szerencsés volt a Placochelys előfordulása. Ennek csak egyes végtagrészelei és egynéhány csigolyája és bordája feküdt a lágyabb márgában, ellenben a koponyát és a pánczélt kemény meszes rétegben találtam meg s ezeket a vázrészeket JAEKEL úr közlése szerint csak fáradtságos munkával lehetett kifejteni. Az összes maradványokat körülbelül egy köbméternyi anyagtömegből szedtem össze.”<sup>41</sup>

A nagy jelentőségű veszprémi lelet első fényképét – azt a képes levelezőlapot, amelyet Laczkó Dezső küldött neki az új, akkor még ismeretlen őssallatról – Otto Jaekel tette közzé a Balaton-monográfiában megjelent tanulmányában.<sup>42</sup> Szerencsés

<sup>37</sup> CHOLNOKY 1945. 250.

<sup>38</sup> LACZKÓ 1909. 140. „A leirt XI. szelvényben két szint válik ki különösen a többi közül. Egyik a *Solenomya Semseyana BITTN* [kagyló] szintje, a másik pedig a *Physocardia Hornigi BITTN. sp.* [kagyló] fekvőhelye.” S. PERÉMI 2011. 105. (II. tábla): *Pleuromutilus semseyi* [nautilusz].

<sup>39</sup> LACZKÓ 1909. 137. *Montlivaultia Lóczyana* [őstengeri korall]. S. PERÉMI 2011. 105. (II. tábla): *Worthenia loczyi* [csiga]. Lóczy Lajosról még nemzetséget is neveztek el. LACZKÓ 1909. 142 és 144., Lóczya *cryptocoelioides*.

<sup>40</sup> KATONA 2011. 106. A Laczkó Dezsőről elnevezett 10 őstengeri állatfaj: *Kokenella* laczkoi [fejlábú] (Veszprém, Jeruzsálemhegy); *Avicula* laczkoi [kagyló] (Nemesvámos); *Neomegalodon* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Aranyos-völgy); *Mysidoptera* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Szalay-domb); *Pseudomonotis* laczkoi [kagyló] (Hidegkút); *Terebrautla* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Kopácsy-féle kert); *Rhynchonella* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Cserhát); *Trachyceras* laczkoi [nautilusz] (Nemesvámos); *Aplococeras* laczkoi [nautilusz] (Hajmáskér); *Hybodus* laczkoi [tövises őscápa – Angol nyelvű ismertető és sok fénykép: QHF] (Veszprém, Jeruzsálemhegy); PAPP 1900). *Dimorphastraea* laczkóiana [őstengeri korall].

<sup>41</sup> LACZKÓ 1909. 137.

<sup>42</sup> JAEKEL 1911b. 6.

módon ennek a fényképfelvételnek egy másik változata megtalálható a veszprémi múzeum fotótárában.<sup>43</sup> A két fénykép valószínűleg egy időben készült annyi különbséggel, hogy a múzeumi negatívon egy másik beállítással fényképezték a kődarabokat, ezáltal látszódik a faládán a „Maggi” felirat.<sup>44</sup>



A *Placochelys placodonta* egyik első fényképe (Fotó: ismeretlen)<sup>45</sup>

Otto Jaekel az ősteknős megkövült maradványait összegezve így ismerteti: „A Laczkótól gyűjtött anyag csontokat tartalmazó több kőzetdarabból, azonkívül a márgából kifejtett csontokból és csontmaradványokból állott. Az egyik, közepén kettétört kőtuskónak mind a két felében az állat koponyája volt, melyet a törés lapja kettéválasztott; a koponya felett pedig a hátpánczél közepe tája volt a kőbe foglalva. Egy második, sok darabra töredezett kőtuskó a hátpánczél nagy oldaldarabját, a harmadik kisebb kő a hátpánczél másik oldalának töredékét tartalmazta. A csigolyák a koponyához hátul hozzánőve, a medencének részei és egyes bordák szorosan a hátpánczél mellett találtak; a többi csont szanaszét hevert részint a keményebb mészkőtuskókban, részint az eredetileg alul fekvő márgában.”<sup>46</sup>

<sup>43</sup> LDM TF 2633. Az adatlap tartalma: „Leírás: fogasteknős. Készítés helye: Veszprém.” Sajnos a készítő és a készítés helye nincs feltüntetve.

<sup>44</sup> Az instant ételeiről és ételízestítőiről közismert Maggi üzemet 1886-ban indította Julius Maggi (1846–1912) svájci vállalkozó.

<sup>45</sup> LDM FF 2633.

<sup>46</sup> JAEKEL 1902b. 337.

A korabeli hazai tudományos sajtó így számolt be a leletről: „*A nevezetes leletet Laczkó Dezső, veszprémi kegyes tanítórendi főgimnáziumi tanár, a Bakonyinak buzgó kutatója találta a veszprémi Jeruzsálemhegy egyik kőfejtőjében több más csúsómászó- és halcsonttal együtt. Laczkó nagy kötuskóba zárva látta meg a csontokat, s rögtön megmutatta a Balaton-Bizottság elnökének, Lóczy Lajos egyetemi tanárnak. Lóczy felismervén a csontok nagy becsét, elküldötte a csúsómászók ismert specialistájának, Jaekel Ottó berlini egyetemi tanárnak, a ki hat hónapi munkával a kötuskóból egy fogas teknősbékának csaknem teljes csontvázát preparálta ki.*”<sup>47</sup>

1901 és 1927 között több lelőhelyről a két koponyán kívül borda- és végtagtöredékek, valamint páncéldarabok kerültek elő, amelyek jelentős részét a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat<sup>48</sup> őrzi. A második, sérült koponyát cserepéldányok fejében a berlini természettudományi múzeumnak adományozta Laczkó Dezső,<sup>49</sup> hogy a nyugati tudósok is tanulmányozhassák. Ezen kívül néhány lenyom és csontdarab pedig a Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeumának geológiai gyűjteményében található Zircen. A közelmúltban a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban, kézzelfogható közelségben is találkozhattunk ezek közül, néhány darab másolatával.

A kavicsfogú álteknős legalaposabb anatómiai leírását Ottó Jaekel adja meg a Balaton-monográfiában.<sup>50</sup> Közel 90 oldal terjedelemben, részletesen ismertette a leletek egyes darabjait, valamint elhelyezte az új fajt az akkori rendszertanban az ősgyíkok és a ma élő teknősök között. Jaekel tudományos publikációját a Tolnai Új Világlexikon (1929) tudományos ismertetője követte: „*A Bakony ősteknőse – A gerincesek magasabb szervezetségű alakjai egyre nagyobb erővel nyomulnak elő a szárazföldön, a tengerben és a levegőben egvaránt. [...] A triász időszak hullői sorában is akadt néhány alak, amelyek szárnyra kaptak. Ezekről külön szólunk a Repülő sárkányok alcím alatt. A halak tengeri monopóliumát csakhamar kikezdte a tengeri hullők egyre sokasodó tábora: a halgyíkok és rokonaik, amelyekre nyomban visszatérünk, a krokodilusok és teknősök.*

*Mielőtt azonban a földtörténeti középkor őstengereinek rémeire térnénk, szólunk kell egy érdekes őshüllőről, amely magyar szempontból különösen nevezetes,*

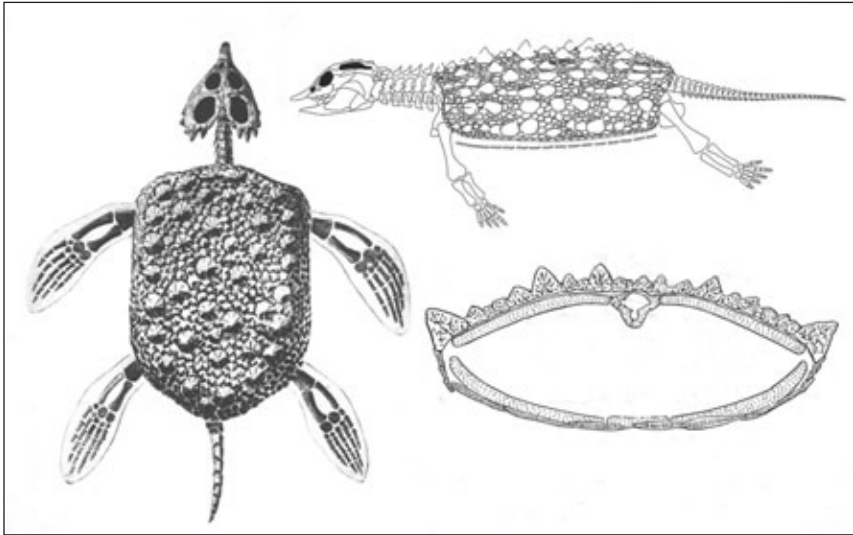
<sup>47</sup> TTK 1903. 159.

<sup>48</sup> Korábban: Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI).

<sup>49</sup> MTM-BTM 35–68. 287.a. számú levél. „... a Veszprémben talált *Placochelys placodonta* koponyájának másodpéldányáért a berlini nat. Hofmus.-tól a tulsó lapon feljegyzett cserepéldányok érkeztek. Méltóztassék ezen cserepéldányokat a m. kir. földt. int. részére ajándékképpen kegyesen elfogadni.”

<sup>50</sup> JAEKEL 1911a. 4–9. JAEKEL 1911b. 1–89.

mert a Balaton vidékéről, Veszprém Jeruzsálemhegyének triász mészkövéből került ki. Alakja szerint közel állott a tengeri teknősökhöz. Széles, szív alakú feje rövid nyakon foglalt helyet, szép, rozettaszerű dudorokkal telehintett páncélja tojásdadalakban fődte be testét. Lábai úszókká alakultak. Állkapcsában és szájpadrlásán erős, gumós fogak ültek. Koponyacsontjai öt nyílást zártak körül: elöl az orrlyukakat, mögötte a szemüregeket és a koponya tetején a fejtetői nyílást, amellyel már találkoztunk a *Stegocephalus*okon. A mai emlősök tobozmirigye is ennek a fejtetői szervnek, az egykoron funkcióképes szemnek a csökevénye. A Bakony »ősteknősének« – így keresztelték el, latinul *Placochelys placodonta* névre, de tévesen, mert amint nyomban látni fogjuk, nem teknős, – azért volt szüksége harmadik szemére, mert, ha nem távolodott is messzire a parttól, mégis csak tengerlakó volt. Fő tápláléka kagylókból, rákokból állott, amelyeket a partvidék sekély fenekéről szedegtetett fel. Mélyebbre aligha merészkedhetett, mert tüdővel lélegző szervezetét gyöngye lábai csak nehezen emelheték volna a víz tükre fölé. Páncélja is itt, a tengerjárások övében vastagodott és erősödött meg. Származástanilag azért nevezetes a Bakony híres ősvilági lakója, mert összekötőkapocs a teknősök és a hosszúnyakú halgyíkok, a *Plesiosaurus*-félék között.”<sup>51</sup>



A *Placochelys placodonta* testfelépítése  
(Készítette: Otto Jaekel<sup>52</sup> és Cajus G. Diedrich)<sup>53</sup>

<sup>51</sup> TOLNAI 1929. 38.

<sup>52</sup> JAEKEL 1911.b. 55. és X. tábla

<sup>53</sup> CAJUS D. 1911. 14.

Az 1920-as évek végén, Fritz Drevermann német őslénykutató kezdeményezésére és szervezésében újabb vizsgálatokat végeztek a kavicsfogú koponyáján. Miután Christian Struntz, Drevermann preparátora teljesen megtisztította a koponyát, eltávolítva a belsejéből is az üledéket. Így lehetővé vált a csontok, izomtapadási helyek és egyéb részletek alaposabb vizsgálata, amelyek eredményeit Drevermann egyéb elfoglaltságai miatt végül Friedrich Huene tette közzé 1930-ban.<sup>54</sup>

2001-ben újra vizsgálni kezdték a kavicsfogú. Olivier Rieppel őshüllőkkel foglalkozó amerikai paleontológus, új módszerekkel kezdte vizsgálni: „... *mind a Magyar Állami Földtani Intézetben őrzött holotípus anyagot, mind a Berlinbe szakadt példányt. Részletes anatómiai és kladisztikai analízissel alátámasztott filogenetikai vizsgálatai kimutatták, hogy a bakonyi faj a Placodontiákon belül a báró Nopcsa Ferenc által 1923-ban létrehozott Cyanodontoidea csoportba tartozik. Csoportján belül egy fejlett és igen specializált faj, melynek legközelebbi rokona a Psephoderma,*<sup>55</sup> *mely az Északi- és Déli-Alpok[ból] ... ismert.*”<sup>56</sup>

Rieppel tanulmányában közzétette az általa vizsgált őssálatok, köztük a veszprémi kavicsfogú álteknős szakirodalmát is. Az 1999-ig, közel 100 év alatt megjelent 68 publikációval dobogós helyet foglal el a Placodonták (kavicsfogú álteknősök) rendjébe tartozó állatok között.<sup>57</sup>

A földtani és őslénytani tudományok körében még napjainkban is ismertté és híressé teszi a lelet Veszprémet, ahogy ez a szakcikkekből, tanulmányokból kiderül. A svájci származású, de Amerikában dolgozó Olivier Rieppel még a veszprémi Jeruzsálemhegy nevét is „megtanítja” az őslényekkel foglalkozó tudósokkal.<sup>58</sup>

2011-ben megjelent tanulmányában Cajus G. Diedrich is elhelyezte a mi kavicsfogúnk kis fekete körét a térképen, ezért sok más európai lelőhely között ott szerepel Veszprém is.<sup>59</sup> A Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat által üzemeltetett, magyarországi leleteket bemutató „*Ősmaradványok és ásványok*” című, interneten böngészhető interaktív térképen Veszprémet jelenleg a kavicsfogú álteknős képviseli.<sup>60</sup>

Napjainkban ismét a tudomány érdeklődési körébe került a veszprémi álteknős. Magyar dinoszauruszkutatók egy csoportja dr. Ősi Attila vezetésével korszerű,

---

<sup>54</sup> KATONA 2018a. és személyes közlése 2019. január 14-én. A tanulmány: HUENE 1930.

<sup>55</sup> A Psephoderma alpinum élethű szobra megtalálható az olaszországi Bergamóban működő természettudományi múzeumban (Museo Civico di Scienze Naturali di Bergamo)

Forrás: [www.twitter.com/hashtag/psephoderma](http://www.twitter.com/hashtag/psephoderma) (2019. 02. 24.)

<sup>56</sup> ŐSI 2012. 182.

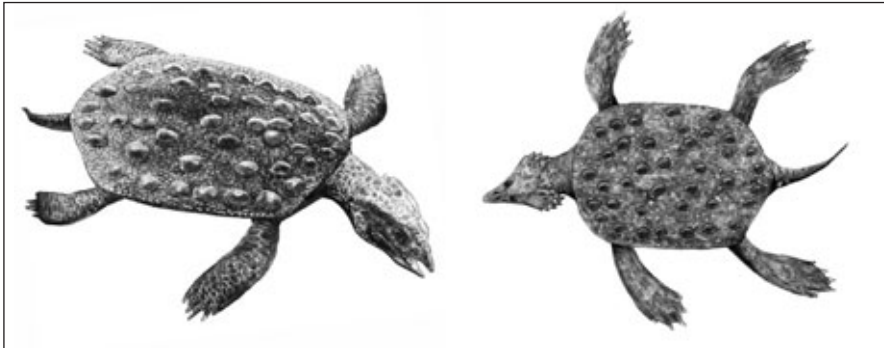
<sup>57</sup> RIEPPEL 2001. 79–80.

<sup>58</sup> RIEPPEL 2001. 81.

<sup>59</sup> CAJUS 2011. 11.

<sup>60</sup> MBFSz – Látványgyűjtemény elérhetősége: [www.map.mbfsz.gov.hu/latvanygyujtemeny/](http://www.map.mbfsz.gov.hu/latvanygyujtemeny/)

modern eszközök felhasználásával ismét vizsgálat alá vonták a koponyát, különös figyelmet fordítva az állat fogazatára és táplálkozására.<sup>61</sup>



*Az őslénytan jelenlegi ismeretei szerint a kavicsfogó álteknős legvalószínűbb testfelépítése Készítette: Jacksonwarrier<sup>62</sup> és Nobu Tamura<sup>63</sup>)*

### A veszprémi kavicsfogó álteknős

Az őshüllőt a tudomány jelenlegi állása szerint a következőképpen jellemezhetjük: „*A Placodontia rend Cyamodontoidea öregcsaládjába tartozik. Tudományos fontosságát az is igazolja, hogy egy új nemzetséget kellett leírni, amelyben jelenleg ez az egyetlen faj [...] az alsó állkapocsban 2–2, a felső állkapocsban 3–3, és a szájpadlason 2–2 lapos zománcos fog volt. Az alsó állkapocs elülső felében nem voltak fogak, de a mai teknősökhöz hasonlóan szarukávája lehetett. Ezekből arra következtek, hogy az állat beszívhatta vagy csipegetéssel vette be a táplálékát, ami zömében kis és közepes nagyságú puhatestűekből, pörgekarúakból vagy lábasfejűekből állhatott. A táplálék felaprításához erős rágásra volt szükség, amit a koponyán található számos bélyeg, pl.: a rendkívül nagy halántéklablak vagy az állkapocs magas kampónyúlványa is igazol. Végtagjai megnyúltak voltak, amelyek inkább az úszáshoz, mint a mászáshoz alkalmazkodtak. A hátpáncél nem volt összenőve a gerinccel, és erős kúpszerű kidudorodásokkal volt díszítve. Az állat maximális hossza nagyjából 1 méter lehetett.*” Azért nevezzük álteknősnek, mert „*a ma élő teknősöknek nincsenek fogai, csak szarukájájuk van, és a hátpáncéljuk összenőtt a gerinc-*

<sup>61</sup> Makádi László (paleontológus, MBFSz őslénytani gyűjtemény). 2019. április 8-án folytatott beszélgetés alapján. A legújabb eredményeket lásd a publikáció végén lévő keretes írásban. (60. oldal)

<sup>62</sup> [www.dinopedia.fandom.com/wiki/Placochelys](http://www.dinopedia.fandom.com/wiki/Placochelys) (2019. 04. 14.)

<sup>63</sup> [www.hu.wikipedia.org/wiki/Placochelys\\_placodonta](http://www.hu.wikipedia.org/wiki/Placochelys_placodonta) (2019. 04. 14.)

oszloppal, míg a kavicsfogúé nem.”<sup>64</sup> A Jaekel által készített rajz alapján sokáig azt gondolták, hogy uszonyokhoz hasonló végtagjai lehetett. A későbbi, hasonló állatok leletei alapján azonban valószínűbb, hogy karmokban végződő, úszóhártyás lábai voltak, amelyeket a krokodilok lábaihoz hasonlóan lehet elképzelni. Szaporodási módja még nem tisztázott, de elképzelhető, hogy nem a teljes életét töltötte a tengerben. Nincs kizárva, hogy a mai teknősökhöz hasonlóan a part közeli szárazföldre is kilátogatott.<sup>65</sup> Néhány rokonával ellentétben nem kerültek elő a farokcsigolyái. Ez két dolgot feltételez: az egyik, hogy ezeket a csigolyákat sem találták meg, a másik, hogy valóban nem volt hosszú farka. Ez okozhatta azt az eltérést, hogy egyes ábrákon rövid farka van (Jaekel), míg más rekonstrukciókon pedig hosszú farokkal ábrázolják,<sup>66</sup> a Magyar Természettudományi Múzeum kiállításán is hosszú farokkal van kiállítva.

### Mikor kerültek elő a maradványok?

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban is az 1899. évet tartják számon, mint a kavicsfogú álteknős megtalálásának évet.

Ezt bizonyára Otto Jaekel német őslénytankutató első tanulmánya alapján gondolhatták. Az 1902-ben megjelent írásában az olvasható, hogy Laczkó Dezső 1899-ben talált a veszprémi jeruzsálemhegyi kőbányában gerinces ősmaradványokat.<sup>67</sup> A magyarul megjelent első ismertetés is hasonlóan fejezi ki az időpontot. Ez nem meglepő, mert az előbbi tanulmány magyar fordításáról van szó. Ezt írja: *„Közel a Balatonhoz, Veszprém város Jeruzsálemhegyén, a BÖCKH Jánostól veszprémi márgának nevezett felső-triászbeli rétegcsoportban, LACZKÓ Dezső k. r. főgymnasiumi tanár már 1899-ben többféle gerinces állatnak csontmaradványait lelte. A maradványok nagyrabecsült kollegámnak, LÓCZY Lajos úrnak közvetítésével meghatározás*

<sup>64</sup> KATONA 2019. 39.

<sup>65</sup> Az MTM őslénytani állandó kiállítása és az MBFSz plachochelys placodonta tárlója és Makádi László (paleontológus, MBFSz őslénytani gyűjtemény). 2019. április 8-án folytatott beszélgetés alapján.

<sup>66</sup> Például: *Psephoderma alpinum* és *Glyphoderma kangi* figura (PNSO 28021231).

<sup>67</sup> JAEKEL 1902. 127. *„Nachdem schon im Jahre 1899 durch Herrn Prof. Desiderius Laczko bei Vespem am Plattensee in unteren Keuperschichten verschiedene Wirbelthierreste gefunden und mir durch Vermittelung mei-nes geschätzten Collegen Herrn Prof. v. Loczy in Budapest zur Bestimmung übersandt waren, brachten weitere Nachgrabungen im vergangenen Sommer an der genannten Stelle und zwar am Jerusalemer Berg bei Vespem in Ungarn einen Fund zu Tage, wie ihn die Palaeontologie leider nicht oft zu verzeichnen hat. Es handelt sich um ein ziemlich vollständiges Skelet eines neuen Placodontiden und damit um die älteste bezahnte Schildkröte. Bei-den Momenten soll die Benennung „Plachochelys placodonta Rechnung tragen.“*

végezt hozzám kerültek. A múlt nyáron további ásatások a jeruzsálemhegyi kőfejtők-ből egy olyan leletet hoztak napvilágra, a milyent a palaeontologia nem minden évtizedből jegyezhet föl. Egy új *Placodontidá*-nak elég teljes csontvázáról van szó és ebben a legrégebb, még fogakkal ellátott teknősbékáról. E két körülménynek megfelelőleg legyen az új alaknak neve »*Placochelys placodonta*«. ”<sup>68</sup>

Hasonlóképpen ír Lóczy Lajos is az 1902. február 17-ei előadása alapján összeállított tanulmányában: „*A Laczkó Dezsőtől gyűjtött bőséges kőületanyagának koronája volt az a kettétört súlyos kötuskó, melyet ő a múlt nyáron a jeruzsálemhegyi kőfejtők egyikéből Veszprémben szerzett. Fölsimertük ennek csontzárványaiban a nagy jelentőséget, mert egy kettétört Placodus-fogakat tartalmazó koponya tűnt elő az összetartozó két kötuskóban. A leletet Berlinbe küldtük Jaekel Ottó egyetemi tanárnak, ...*”<sup>69</sup>

A fentiekből következően számomra világos, hogy 1901 nyarára utalhatnak a szerzők.

Az utóbbi pár hónapban jutott a tudomásomra, hogy nem csak a Laczkó Dezső Múzeumban őrzik Laczkó Dezső levelezéseit. Az 1972-ben Zircre, az újonnan megalakult Bakonyi Természettudományi Múzeum<sup>70</sup> adattárába került iratok között vannak a Laczkó Dezső által írt levelek átiratai, amelyeket módszeresen, füzetekbe írva gyűjtött össze. A VI. füzetben van egy levél 1901. április 25-i dátummal, amelyet Lóczy Lajosnak címzett:

„*Dr. Lóczy Lajos tanár úrnak Budapest*

*K.B.*<sup>71</sup> *Máma a jeruzsálemhegyi kőfejtők megüzenték, hogy a fejtés alatt álló rétegben csontot találnak. Kimentem, és csakugyan egynéhány igen érdekes csontdarabot szedtem össze, – azt hiszem valami Saurusból. Nagy kár, hogy a váz elszórt és legtöbb darabja tömör mészkőben van s így ki sem fejtethő; mindamellett sikerült a koponya egy részének haránt átmetszetét is megkapni, – a mely körülbelül ökölnyi nagyságú és egynéhány jobb karban levő csontot is, amelyek a mészkőpaddal határos márgában voltak beágyazva. Úgy hiszem, hogy a vertebrate [gerinces állat] maradványokkal Jäeckel foglalkozik; elküldjem-e neki s mely cím alatt? – avagy hogy átküldjem-e előleges megtekintés végett, vagy megvárjalak, miután májusra ide ígérkeztél. Az egyes csontszilánkok összeállítása néhány napot igénybe fog venni.*

*Szíves utasításodat várja*

*sz. b. Dezső*”<sup>72</sup>

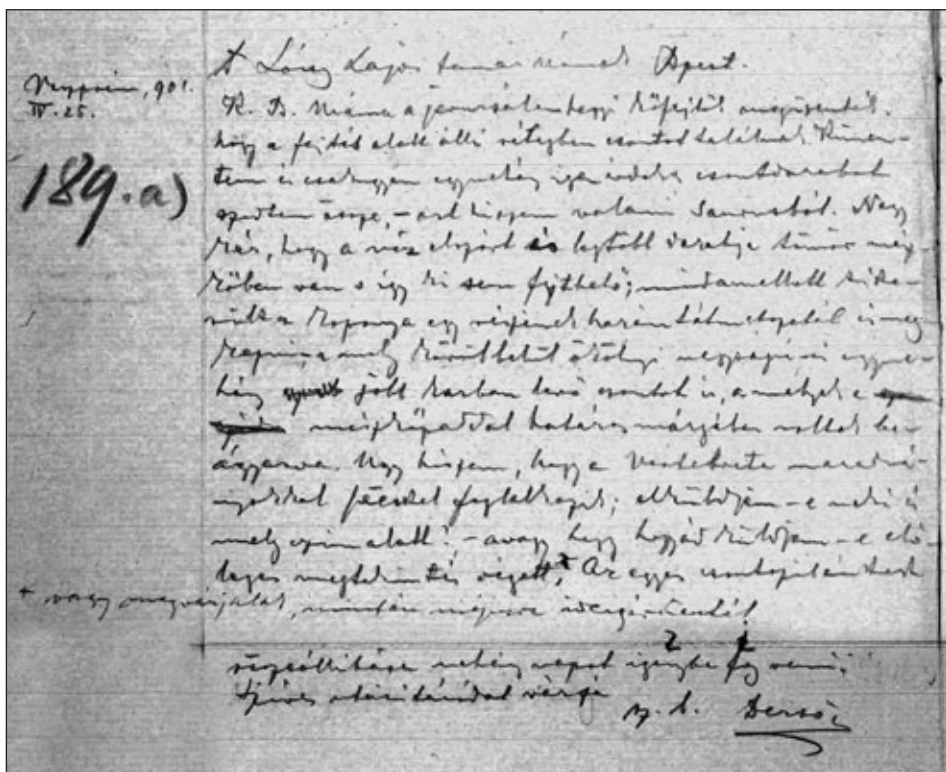
<sup>68</sup> JAEKEL 1902b. 337.

<sup>69</sup> LÓCZY 1902. 428.

<sup>70</sup> [www.bakonymuseum.nhmus.hu/tortenet.php](http://www.bakonymuseum.nhmus.hu/tortenet.php) (2019. 03. 16.)

<sup>71</sup> Kedves Barátom.

<sup>72</sup> MTM-BTM 35-68: 189.a. számú levél.



Laczkó Dezső levelének saját kezű átirata a Lóczy Lajosnak írt leveléről

Tehát a levélből megtudtuk a felfedezés pontos dátumát, sőt, annak körülményeit is. Minden bizonnyal Laczkó Dezső közvetlen, bizalmas kapcsolatot alakított ki a helybéli bányatulajdonosokkal, illetve kőfejtő munkásokkal. Erre utal is a Veszprém geológiáját leíró könyvében: „Énnekem, a ki már egy évtized óta gyűjtök és tanítványaimmal gyűjtetek e kéznél fekvő helyeken, nem egyszer nyílt alkalmam megfigyelni, hogy a követfejtő munkások mily anyagot hoznak felszínre ...”<sup>73</sup>

További érdekes adalékot szolgáltat Laczkó Dezsőnek ezzel a lelettel kapcsolatos további levelezése, amely a két múzeum gyűjteményéből állt össze egy sorozattá. Lóczy Lajos válaszában érdemi része 1901 áprilisának végén:

„Kedves Barátom!

Gratulálok Néked a csontokhoz. Küld el őket Professor Dr. Otto Jaekel [-nek B. L.] Naturhistorisches Landes Museum NW. Berlin Invaliden Strasse.

<sup>73</sup> LACZKÓ 1909. 134.

*Ha lehet töresd ki a követ amiben még csontok láthatók, és küld el úgy amint van Jaekel majd kipreparálja. A költségeket fedezem. Egyidejűleg írok Jaekelnek is.*<sup>74</sup>

Laczkó Dezső – Lóczy tanácsát megfogadva – 1901. május 5-én küldte el a maradványokat Berlinbe Jaekelnek egy levél kíséretében. Ebből néhány részlet is kiderül a leletről: a kövületek a Raibli-mészkő-fauna rétegében helyezkedtek el. A környező szikla már korábban ki lett termelve. A maradványok – tüskék (páncél darab), bordaív és fog – körülbelül 120 cm<sup>2</sup>-es területen voltak, mintegy 2 m mélységben. A felfedezés helyére is utal: „*Veszprém Jeruzsalemhegy Prof. XII/II.*”<sup>75</sup>

Otto Jaekel 1901. május 10-én köszöni meg a Berlinbe küldött maradványokat, melyek számára is az újdonság erejével hatottak, egyúttal biztosítja Laczkót azok tudományos értékéről.<sup>76</sup> A következő, június 22-én Berlinből keltezett levelében megerősíti, hogy megkapta a hozzá küldött kövületeket. Ebben a négy oldalas levélben részletesebben kifejtette előzetes véleményét a leletekről és azok jelentőségéről, valamint pontosító adatokat is kért Laczkó Dezsőtől a megtalálás körülményeiről.<sup>77</sup>

<sup>74</sup> LDM MA 48.858/1977. 189.b. számú levél.

<sup>75</sup> MTM-BTM 35-68. 190.a. számú levél. Laczkó a szövegbe utólag szúrta be ezt a kifejezést, nehezen olvasható. Mivel Veszprémben a XII. szelvény volt a legmagasabb számú, ezért valószínűsítem, hogy ennek a szelvénynek a II. vizsgálati helye lehet. Prof. = profil, szelvény.

<sup>76</sup> LDM MA 48.858/1977. 190.b. számú levél átirata: „*Ihre freundliche Sendung, die mir der Kollege Loczy anmeldete, habe ich leider nicht mehr in Berlin erhalten, das ich Ende voriger Woche auf circa 7 Wochen verlassen habe. Ich werde Ihnen also erst dann berichten können, was ich über die Fossilien denke. es freut mich sehr, dass Sie neue Funde von Wirbeltieren in der ungarischen Trias gemacht haben, da die bisherigen doch zu genaueren Bestimmungen nicht ausreichten. Soweit ich solche verantworten konnte, habe ich sie im letzten Sommer in Budapest Herrn Prof. Loczy übergeben. Hoffentlich bemühen Sie sich noch weiter, Ihre Funde haben großes Interesse für die Wissenschaft.*”

<sup>77</sup> LDM MA 48.858/1977. 198.a. számú levél átirata: „*Soeben nach Berlin zurückgekehrt, finde ich Ihre freundliche Sendung von Wirbeltieren aus der Trias von Veszprém wohlbehalten angelangt und beeile mich, Ihnen mitzuteilen, dass dieses Material von sehr hohem wissenschaftlichen Interesse ist. Der aufgesprungene Schädel gehört zu dem Reptil, welches ich schon nach dem früheren Funde eines Zahnes als neuen Placodontier bestimmt hatte. Offenbar zu denselben gehörten als Rückenpanzer die verschmolzenen Buckel, deren Querschnitt in demselben Gestein mit dem Schädel vorkommen. Alle aus dem festen grauen Kalk stammenden Stücke sind wohl in derselben Bank und nahe beieinander gefunden? Ich vermute vorläufig, dass sie alle derselben Reptilspezies angehörten.*

*Die isolierten Knochen, die aus thonigen Schichten stammen, gehören wohl einem anderen Horizont der Trias an. Es scheinen Reste von stegocephalen Amphibien zu sein. Hoffentlich finden Sie noch mehr davon. Bei der hohen Bedeutung der Materialien, waren jede Mühe und die Kosten wirklich gerechtfertigt. Die einzelnen Zähne und Fragmente von Säugethieren gehören den Tertias an u. sind wohl in Gruben auf dem Triaskalk gefunden?*

*Vorläufig als herzlichen Glückwunsch zu diesen Funden, und hoffentlich nächstens noch mehr von diesen interessanten Thierresten.*”

Közben május 5-én Cholnoky Jenőnek is megírta Laczkó, hogy „*egy csodálatos bestiát talált*”, amiről egy fényképet küldött neki.<sup>78</sup> Ezt a felvételt május 17-én Otto Jaekelnek is elküldte,<sup>79</sup> aki azt fel is használta a Balaton-monográfiában megjelent tanulmányában, mint „*A lelet első képe Laczkó Dezsőtől*”.<sup>80</sup>

A maradványok Berlinbe küldésének okát és a Jaekel által elvégzett munkát Cholnoky Jenő foglalta össze: „*idehaza nem merték kipreparálni a kemény márgából, hanem Lóczy elküldte Berlinbe, Jaekel professzornak, a berlini földtani intézet kitűnő tudósának kipreparálás végett. A tudós Jaekel aztán olyan fogorvosi fűróhoz hasonló műszerekkel nagy óvatosan kiszabadította a kőből. Valami 10 000 márkába került*<sup>81</sup> *ez a művelet, de pompásan sikerült*”<sup>82</sup>

Lackó Dezső, Lóczy Lajossal folytatott levelezéséből kiderült, hogy 1901 őszén Semsey Andortól pénzbeli támogatást kaptak a jeruzsálemhegyi ásatásokra, további gerinces maradványok felkutatására.<sup>83</sup> Ez azonban az 1901. évben nem járt sikerrel, a megmaradt pénzt Laczkó szerette volna más kutatásokra fordítani, amihez Semsey Andor hozzá is járult.<sup>84</sup>

A második kavicsfogú álteknős példány megtalálási idejét, Laczkó Dezső 1902. április 29-én Otto Jaekelnek írt leveléből tudtuk meg. Azt írta benne, hogy a múlt héten<sup>85</sup> egy újabb *Placochelys* koponyára bukkantak, amely össze volt nyomódva. Az állat többi részét nem találták meg, valószínűleg azért, mert a már korábban kifejtett környező sziklákban lehettek, amelyeket már elszállítottak. Egyúttal felajánlotta Jaekelnek, hogy ha szeretné ezt a leletet is feldolgozni, elküldi azt Berlinbe.<sup>86</sup>

<sup>78</sup> MTM-BTM 35-68. 192. számú levél.

<sup>79</sup> MTM-BTM 35-68. 194. számú levél.

<sup>80</sup> JAEKEL 1911b. 6.

<sup>81</sup> KATONA 2019. 38. „Ez a munkadíj a Hamburgi Szövetségi Statisztikai Hivatal számítása szerint kb. 15 millió forintot érne napjainkban!”

<sup>82</sup> CHOLNOKY 1937. 49–50.

<sup>83</sup> LDM MA 48.858/1977. 210.a. számú levél és MTM-BTM 35-68. 210.b. számú levél. Ezekből kiderül, hogy 1901. október 10-én kapta meg Laczkó az 50 Ft támogatást.

<sup>84</sup> MTM-BTM 35-68. 211.b. számú levél és 214. számú levél: ezekből kiderül, hogy november végéig nem találtak új maradványokat, ezért decemberben írt Semsey Andornak, a támogatás hajmáskéri ásatásokra való felhasználását kéri. Ehhez Semsey karácsony előtt hozzá is járult (LDM MA 48.858/1977. 215.c. számú levél).

<sup>85</sup> 1902. április 29-e keddi napra esett, tehát 21-ével kezdődő héten találták meg a második álteknős ősmaradványait. Forrás: [www.kalender-365.de/naptar.php?yy=1902](http://www.kalender-365.de/naptar.php?yy=1902). (2019. 02. 24.)

<sup>86</sup> MTM-BTM 35-68. 237.a. számú levél átírata:

„Prof. Dr. Otto Jaekel, Berlin, Königl. Museum, N4 Invalidenstrasse 43.

Hw. H. Prof.! Ich bin so frei E. H. mitzuteilen, dass ich vorige Woche noch einen zweiten *Placochelys*-Schädel gefunden habe. Schade, dass dieses Exemplar von oben ganz zusammengedrückt wurde, und dass alle übrige Restandtheile [?] des Skeletes gänzlich fehlen, sie wurden wahrscheinlich mit dem sie umfarrenden [?] Gesteine schon früher weggetragen.

A köfejtőben közben tovább folyt a munka, amit Laczkó fokozott figyelemmel kísért. Két hét múlva újabb darabok kerültek elő az állat testéből, amelyeket szintén elküldött Berlinbe. A június 1-jén kelt levelében megírta: mivel talált néhány maradványt az álteknős koponyáját magába záró kőzetekben, ezért elküldi ezeket is. Viszont a legnagyobb erőfeszítések ellenére sem találták meg a csontváz többi részét, de reménykedik a későbbi sikerben.<sup>87</sup>

Otto Jaekel 1902. június 12-én köszöni meg az újabb kövületeket, valamint reményét fejezi ki, hogy előkerülnek ennek a példánynak is a páncéldarabjai. Ezzel a levelével együtt elküldte a faj leírásáról szóló, valószínűleg első dolgozatát Laczkó Dezsőnek, azonban ennek a dokumentumnak eddig még nem sikerült a nyomára bukkannom.<sup>88</sup>

### A kavicsfogó álteknős lelőhelyei

Az ősteknős koponyák megtalálásának pontos helyszínéről két forrást tudtam beazonosítani. Az egyiket Tóth Álmos említi a Laczkó Dezső emlékkötetben: „Hagyatékában kis rajza a korabeli telektulajdoni-viszonyokat is föltünteti, megjelölve az őslény lelőhelyét.”<sup>89</sup> Ennek a feljegyzésnek azonban nem sikerült a nyomára bukkannom.

---

*Möchten E. H. es für [...] halten auch diesen Fund zubesichtigten, so schickte ich demselben bereitwilligst nach Berlin.*

*Mit dieser Gelegenheit drücke ich auch meinen Herzlichsten Dank aus für die werthe Mittheilung über Placochelys n. g. welche ich von Herrn Prof. Lóczy bekennen hatte.*

*Mit dem ausdauerter meiner innigsten Hochachtung verbleibe ich*

*E. Hw. Ergebenster DL”.*

<sup>87</sup> MTM-BTM 35-68. 251.a. számú levél átirata: „Dr. Hochw. Herrn Prof. Otto Jaekel. Berlin IV, Invalidenstrasse 43.

*Hw. H. Prof. Da ich einige Reste, dazwischen einen halben Schädel von Placochelys placodonta wiederum gefunden habe, so bin ich so frei diese Reste auch zuzenden. Mit grösster Mühe [?] [...] ich die dazu gehörigen anderen Skelettheile nicht auf zu finden. Vielleicht später wird es mir gelingen. Mit grössten Hochachtung verbleibe ich einer Hochwohlgeboren ergebenster Des. Laczkó”.*

<sup>88</sup> LDM MA 48.858/1977. 251.b. számú levél átirata: „Vielen Dank für Ihre neue freundliche Sendung. Es hat mich sehr gefreut, dass Ihre Bemühungen nach weiteren Placochelys-Resten nun doch noch ein glückliches Resultat gehabt haben. Der Schädel ist wohlbehalten eingetroffen ebenso die anderen Knochen. Hoffentlich finden Sie noch einen ganzen Panzer das wäre sehr wünschenswerth, da ich aus den bis jetzt vorliegenden Theilen noch kein vollständiges Bild rekonstruieren kann.

*Anbei erlaube ich mir, Ihnen ein Exemplar meiner Arbeit über die von Ihnen gefundenen Reste zu übersenden.”*

<sup>89</sup> TÓTH 2011. 124. Telefonon megkerestem Tóth Álmost, aki arról tájékoztatott, hogy emlékei szerint a veszprémi múzeumban látta az említett iratot. Leltári számot vagy egyéb közelebbi azonosító jelet, irategyüttést nem tudott mondani.

A másik forrás Laczkó Dezső, *Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása* című műve, amelyben a Jeruzsálemhegyen három, egy másik városrészben pedig két alkalommal említi az egyes kavicsfogú leletek előkerülését. Ezek alapján veszem sorba a lelőhelyeket.

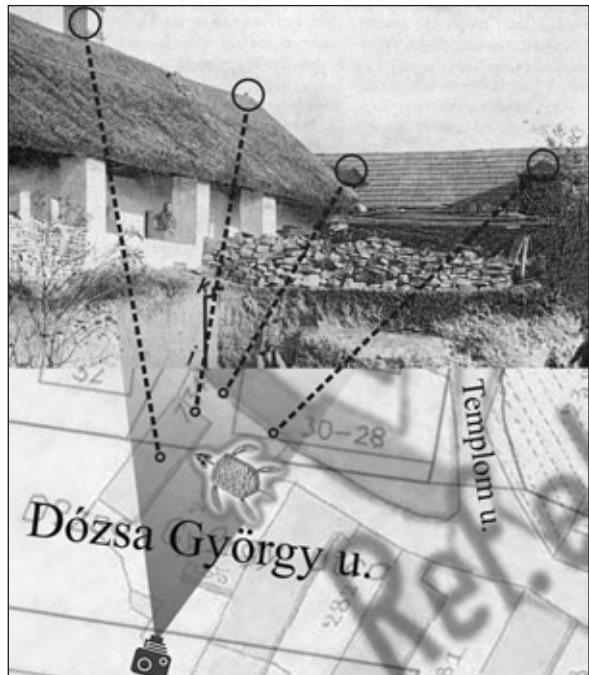
### Az első lelőhely

Laczkó Dezső az álteknős felfedezési helyéről így emlékezik meg:

„Az alább következőkben leírom a jeruzsálemhegyi dolomitokon és márgákon átfutó XII. szelvényt, amelynek a XI. szelvény csak egy kiegészítő tagja. [...] Ezen csoportnak tagozódásáról készítettem a XI. szelvényt és pedig a Templom utca egyik volt (757. sz.) háza telkének kibányászása alkalmával. [...] Ez egyszersmind az a hely, a hol egynéhány kőtáblából a paleontologia szempontjából oly fontosnak bizonyult reptiliának, a *Placochelys placodonta* JAEK.-nak a maradványait gyűjtöttem össze.”<sup>90</sup>



*A kavicsfogú álteknős lelőhelye és térképi azonosítása (készítette: Lóczy Lajos és Bontó László<sup>91</sup>)*



<sup>90</sup> LACZKÓ 1909. 135.

<sup>91</sup> LACZKÓ 1909. 10. ábr. MNL-VeML XV.11.b és XXIV.301.d Veszprém 1927 és 2002 évi térképei alapján.

Amikor először próbáltam a lelőhelyet a mai térképeken elhelyezni, gondoltam, egyszerű dolgom lesz. Megvan a korabeli cím és gondolhatnánk, segít Laczkó azzal, hogy megadja a geológiai szelvényt is. De tévedtem. A XI. szelvényt Veszprém geológiai térképén<sup>92</sup> nem jelölte be, a könyvben lévő 1. táblán sem található, pedig a szövegben hivatkozik is rá.<sup>93</sup> Katona Lajos geológus segített ezeket az információkat, a látszólagos ellentmondást tisztázni. Laczkó Dezső a szövegben leírja, hogy a XI. szelvény egy kiegészítő része a XII. szelvénynek. Tovább olvasva a szöveget kiderül, hogy a 757. számú ház telkének a kibányászása során vette fel a XI. szelvényt. Ez egy pontszerű, függőleges felmérés volt, amivel pontosan jelezni tudta a teknős rétegtani helyzetét. A XI. szelvényt egyrészt a térkép méretaránya miatt sem tudta azon ábrázolni, másrészt pedig a XII., a többi szelvényhez hasonlóan horizontális szelvény, míg a XI-es egy vertikális rétegsor leírás. Tulajdonképpen a klaszszikus lelőhelyfotón szereplő rétegsor nem más, mint a XI-es szelvény.<sup>94</sup>

Maradt a cím. Azonban itt is problémába ütköztem. A *Jeruzsálemhegy* könyv mellékleteként megjelent<sup>95</sup> topográfiai táblázat összeállításakor szembesültünk azzal, hogy ez a cím minden bizonnyal téves. A 757. számú ház nem a Templom utcában, hanem – a ház és az utca – a bánya két átellenes oldalán volt.<sup>96</sup>

A maradványok megtalálásával közel egyidős vízrajzi térképvázlaton szerepelnek az utcák házai tól-ig formátumban. Ezek szerint a 754–764 házsámok a Kőbánya utcában, a Templom utca kőbánya közeli szakaszán pedig a 777–807 terjedő házsámok voltak.<sup>97</sup>

A helyszínről két fénykép készült különböző időpontokban. Az egyik a Veszprém geológiájáról szóló könyvben jelent meg, melyet Laczkó Dezső így írt le: „*A Placochelys placodonta lelethelye a veszprémi jeruzsálemhegyi kőfejtőkben*”.<sup>98</sup> A másik fénykép a Laczkó Dezső Múzeum történeti értékű fotótárában van, az adat-

<sup>92</sup> LACZKÓ 1909. melléklet, Veszprém város részletes geológiai térképe.

<sup>93</sup> LACZKÓ 1911. 128. „*Jeruzsálemhegy, Sintérdomb. (XI., XII. szelvény az I. tábla (6. és 7. ábráján).*” A tábla nyilvánvalóan hibás, valószínűleg nyomdahibás, mert hiányzik a XI. szelvény és a sorszárok sem jönek.

<sup>94</sup> LACZKÓ 1909. 134–137. és 10. ábra. „*Az alább következőkben leírom a jeruzsálemhegyi dolomitokon és márgákon átfutó XII. szelvényt, amelynek a XI. szelvény csak egy kiegészítő tagja. ... Az e), f) és g) betűjelzést inkább azért használtam fel, hogy részben az itt talált Placochelysváz helyét, részben pedig egy gazdag gasztropoda fészket jelölhessek meg velük pontosabban.*”

<sup>95</sup> MÁRKUSNÉ 2018. M12–M49. A Jeruzsálemhegy topográfiai változásai (1854-től 2002-ig) táblázat.

<sup>96</sup> MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv: „757. sz. ház a Kigyó utcában”.

<sup>97</sup> MNL-VeML XIV.129. 5. tétel: Balassa László műemléki mérnök irathagyatékában szereplő térkép. Veszprém kútjai. 1900 környékén készült színes, festett, kéziratosszerű térképvázlat. Szerző ismeretlen.

<sup>98</sup> LACZKÓ 1909. 138., 10. ábra. A fénykép készítője Lóczy Lajos.

lapja szerint szintén az ősteknős lelőhelyét ábrázolja. A fényképet Bölcs Gyula készítette.<sup>99</sup>

Az 1856. évi kataszteri felmérés alapján<sup>100</sup> keresve a helyszínt, a képen szereplő házak helyzete egyedül a Templom utca 794. sz. (előtérben, hosszában álló tornácos ház) és a 793. sz. (háttérben, keresztben álló épület) házakra illik rá. Viszont ez sem adja meg a helyszínt megbízhatóan, mivel közel 45 év alatt történtek változások a környéken. A bánya növekedett, házak lettek elbontva, illetve újak épültek. Ezt valószínűsíti az ingatlan telekjegyzőkönyvében szereplő adatok is. A telket 1899-ben és 1901-ben darabonként megvásárolta Weisz M. Ignác, aki mint később látni fogjuk, a közelben több kőfejtőt is működtetett, majd 1902-ben eladja azt Babos Istvánnak,<sup>101</sup> aki a XIX. századi házzal ellentétben nem a kert bánya felőli részén, hanem a Templom utca felől építette fel az új házát.<sup>102</sup>

Ha azonban az 1856-os és az 1927-es térképet egyszerre vizsgálva keressük a fényképek helyszínét, sikerülhet beazonosítani a lelet megtalálási helyét is.

Feltételezem, hogy a tornácos ház a 788. számú, a város tulajdonában álló pásztorház, a hátul keresztben álló ház pedig a 790–792. szám alatti, ifj. Herczeg Gábor pajtája.

A Viadukt építéséről 1936 novemberében készült filmhíradó képkockája<sup>103</sup> alapján biztos, hogy Bölcs Gyula fényképe<sup>104</sup> a Templom utca házait ábrázolja a bánya felől fényképezve. Ez alapján be tudtam azonosítani a Lóczy Lajos-féle<sup>105</sup> és a másik Bölcs Gyula-féle<sup>106</sup> fényképek helyszínét is.

Ebből kiindulva a Lóczy-féle fényképet újraértelmezve és a házjegyzékekből beazonosítva a tulajdonost, világossá vált számomra, hogy a háttérben lévő épület

<sup>99</sup> LDM TF 2727. A fényképek keletkezési ideje nyilvánvalóan nem egyezik, ez látszik a képeken. Az adatlap szerint a fénykép keletzése 1909., de mint megtudtam, ez nem pontos adat, csak a leltározáskor ezt az évet rögzítették. A Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötete 2333. folyószámú bejegyzése: „*Bölcs Gyula [...] és felvételei; 6 fényképlemez és 9 fénykép (geol.)*”. Valószínű, hogy a Laczkó Dezső könyvéhez készült képek ezek, és ez magyarázza az 1909-es dátumot.

<sup>100</sup> MNL-OL S78. Veszprém térképe

<sup>101</sup> MNL-VeML VII.6.bb 771. telekjegyzőkönyv: 1886-ban Posch Endrétől zálog fejében Sótónyi István. Tőle 1889–1901-ben vásárlással Weisz M. Ignác tulajdonába kerül, majd 1902 májusában eladja Babos Istvánnak, aki házat épít rá, de a telek Templom utca felőli részén.

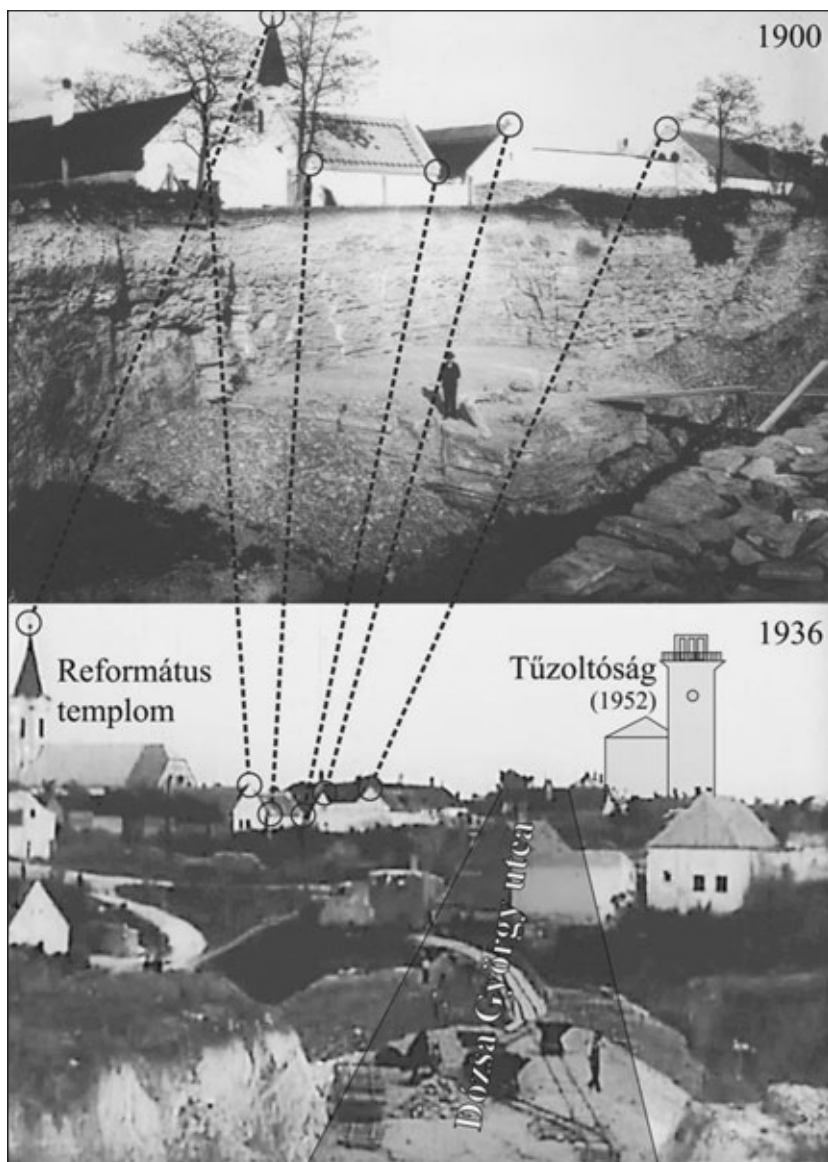
<sup>102</sup> MNL-VeML V.177 7126/1902. Babos István lakóház építési terve.

<sup>103</sup> Lőrinczi Ferenc és Bontó László fénykép azonosítása a Viadukt építéséről forgatott filmhíradó (1936. november) 17. másodpercnél látható képkockája alapján Elérhető: [www.filmhíradokonline.hu/watch.php?id=2063](http://www.filmhíradokonline.hu/watch.php?id=2063) (2019. 02. 24.)

<sup>104</sup> LDM TF 2727.

<sup>105</sup> LACZKÓ 1909. 10. ábra.

<sup>106</sup> LDM FF 2728.



A lelőhely fényképe helyszínének beazonosítása az 1936-ban, a veszprémi Viadukt építéséről forgatott filmhíradó alapján Készítette: Bölcs Gyula és MFI<sup>107</sup>)

<sup>107</sup> LDM FF 2728 és MFI = Magyar Film Iroda Rt.

Forrás: [www.filmhíradokonline.hu/watch.php?id=2063](http://www.filmhíradokonline.hu/watch.php?id=2063) (2019. 04. 09.)

ifj. Herczeg Gábor pajtája.<sup>108</sup> Építésének tényét és idejét Veszprém tanácsülési jegyzőkönyveiben találtam meg. Az építési engedély kérelmét 1899. június 7-én hagyták jóvá,<sup>109</sup> használatba vételi engedélyt pedig szeptember 16-án kapott.<sup>110</sup> Tehát, a háttérben levő pajta 1899 nyaratól–őszétől már állt.

Mi a helyzet a másik, a tornácos házzal? Ez a házjegyzékek szerint mindig a város tulajdona volt. Az 1898–1899-es házjegyzékben 788. házszámmal ellátott „puszta fundus”-ként szerepel.<sup>111</sup> Veszprém polgármesterének iratai között található, a városmajor átköltöztetéséről szóló ügy egyik irata szerint „2580 tjsz [telekjegyzőkönyvi szám] 8. sor 1035. hrsz [helyrajzi szám] ház 788. sz. alatt udvarral a Templom utcában puszta fundus”.<sup>112</sup> De mikor bontották le? Az előbbi ügy egy másik irata szerint a pásztorházat Varga András és neje 1901-ben megvásárolta, mely adásvételt 1901. április 1-jén hagyta jóvá a közgyűlés.<sup>113</sup> Ebben az aktában van még egy irat, amely szerint a „788. sz. ház Templom utcában volt pásztor lak, de elbontatott”<sup>114</sup> Ez a dokumentum kb. 1899–1902 között keletkezhetett.

A ház elbontására, pontosabban a bontásának az elkezdésére van fényképes bizonyíték is, igaz, hiteles évszám nélkül.<sup>115</sup> Ez a kép ugyanerről a kőfejtőről készült, szintén az említett két épülettel a háttérben. Ez a kép későbbi, mint ami a Laczkó-könyvben megjelent, de biztosan nem 1909-es,<sup>116</sup> mert szinte egyáltalán nem terebélyesedett a bánya, csak mélységben haladtak előre a kőfejtéssel. Viszont ránagyítva a képre, egyértelmű, hogy a tornácos házat, amit mi „pásztorlak”-ként ismerünk, már elkezdték bontani (a tornác oszlopai között a tetőn keresztül ki lehet látni a szabad égre).

További segítséget nyújt Löbl Mór<sup>117</sup> kőfejtésre vonatkozó engedélykérési ügye.

<sup>108</sup> MNL OL S78 és MNL VeML V.177. házjegyzékek. 1958-ban a tulajdonos Sarus György. 1989–1988, 1908, 1925 és 1926. évi házjegyzékek szerint a tulajdonos Herczeg Gábor. 1926 és 1940 között pedig Herczeg György.

<sup>109</sup> MNL-VeML V.172.a. 1899. évi tanácsülési jegyzőkönyvek, 573. sz. bejegyzés.

<sup>110</sup> MNL-VeML V.172.a. 1899. évi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1054. sz. bejegyzés.

<sup>111</sup> MNL-VeML V.177. Veszprém város utcáinak és házainak, polétás negyedmesterek általi összeírása 1898–1899.

<sup>112</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 22.

<sup>113</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 220. (72kgy 1976/1901.)

<sup>114</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 23.

<sup>115</sup> LDM FF 2728. A jeruzsálemhegyi kőbánya, a fogasteknős lelőhelye. Bölcs Gy. Veszprém, 1909.

<sup>116</sup> A múzeum munkatársaival folytatott beszélgetés alapján kiderült, hogy nagy valószínűséggel pontatlan az adatlap. A fényképen nincs a készítés idejére vonatkozó egyértelmű adat, azt talán a Laczkó könyve alapján rögzítették, valamint a fénykép készítésének a helye nyilvánvalóan nem a múzeum. Hacsak nem az eredeti üvegnegatívról történő papírkép készítéséről van szó, de ezt nem tudjuk.

<sup>117</sup> MNL-VeML VII.6.bb 788. telekjegyzőkönyv: „784. sz. ház a Templom utcában.” Löbl Mór (kereskedő) 1904. június 28-án vásárolta a házas telket Fülöp Ádámtól, amit a kő kifejtése után 1908-ban eladott Veszprém városának.

Ebben a több évig húzódó, vaskos iratköteget hátrahagyó ügyben van egy 1904-ben készült helyszínrajz, amelyik nevesíti a szóban forgó területet és a kiaknázóját is. A rajz készítésekor már nincs meg a ház, és a telek „Weisz M. Ignác-féle kiaknázott bánya”-ként szerepel.<sup>118</sup>

Ha a Laczkó Dezső által megadott helyszínt a 757. számú házat alapul véve vizsgáljuk, akkor ellentmondásba kerülünk. Laczkó azt írja, hogy az „... *utca volt háza telke alatt* ...”. Viszont 1899-ben és 1907-ben is volt itt ház, ez azonban nem zárja ki azt, hogy kőfejtés is folyhatott a telken. Elképzelhető, hogy egy melléképület volt az, amit elbontottak, de akár a lakóház helyén is bányászhattak, majd azt befejezve visszatöltötték a bányagödrot és oda új házat építettek? Ezt engedi sejtetni a tulajdonosváltás. 1898-ban Pordán István, 1901-ben tőle megvásárolta Hajnik Sándor és felesége Szarka Irén, 1902-ben pedig Kocsis Imre és Csók Erzsébet tulajdonába került.<sup>119</sup> Az ingatlan csak az 1940-es évek végén került városi tulajdonba, jelenleg a tűzoltóság területe.<sup>120</sup> Kizárni látszik a telek kibányászását, hogy a térképeken<sup>121</sup> – a rendelkezésre álló egyfel korábbi 1856-os és az egyfel későbbi 1926-os felmérések térképein – egyértelműen látszik, nem változott meg sem a ház helyzete, sem az alaprajza. Ezt erősíti meg a Löbl-féle ügy helyszínrajza is, amin látszik, hogy 1904–1906 környékén a ház még állt, és nem fejtettek követ a telken.<sup>122</sup> Azonban a már említett másik térképvázlaton a Löbl Mór-féle telek és a 757. sz. telek közötti terület „*Hajnik féle kiaknázott bánya*” felirattal van ellátva.<sup>123</sup> Ezek alapján elgondolkoztató, hogy miért vásárolhatta meg a Hajnik házaspár a telket, ha egy év múlva eladja azt?<sup>124</sup> Lehet, hogy az ott lévő értékes kőanyag miatt vásárolták meg a telket?

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a Templom utca 757. valójában a 787. lenne. Lehet, hogy sajtóhiba történt a Veszprém geológiáját bemutató könyv nyomtatásakor, amit Laczkó Dezső nem vett észre.

<sup>118</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206-/1909 5.

<sup>119</sup> MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv.

<sup>120</sup> MNL-VeML V.177. házjegyzékek; MÁRKUSNÉ 2018. M38. Összegző táblázat a házjegyzékek adatairól. 1856-ban Czigler Antal molnár tulajdonában volt. Az 1898–1899-es házjegyzék szerint Pordán István tulajdona volt, majd 1907-ben már Kocsis Imre a tulajdonos. Az 1908-as házjegyzékek, az 1925. évi kéziratos házjegyzék, az 1926-évi kataszteri felmérés földrésztleti jegyzőkönyve szerint is Kocsis Imre volt a tulajdonos (MNL-VeML XV.11.b K68. 10. szelvény és MNL-VeML VI.103.b Veszprém I.C.4. Földrésztleti jegyzőkönyv), majd az 1926–1938-as házjegyzék szerint Tatay Ignác birtokolja, az 1938–1940-es házjegyzék szerint a város tulajdonába került, majd ezután a telek a tűzoltóság területének lett a része.

<sup>121</sup> LDM. 1854-es Veszprém térkép; MNL-OL S78 1856. évi kataszteri felmérés térképe; XXIV.301.b. Veszprém térképezésének 1926. évi mérési vázlatai; MNL-VeML XV.11.b. Veszprém 1927. évi térképe.

<sup>122</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909 89. 59588/1906.

<sup>123</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206-/1909 5.

<sup>124</sup> MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv.

Az 1850-es években készült térképek és a „pásztorházas ügy” alapján a 787-es ház közvetlen szomszédja volt a 788-as ház telke, amit – tudjuk – bányásztak. Városi tulajdon volt, sőt éppen ebben az időszakban (1899–1902).<sup>125</sup>

Szintén ezt támasztja alá Lőbl Mór bányanyitási ügye is.<sup>126</sup> Az ebben szereplő kőbánya telepengedély-kérelemhez csatolt 1904. július 19-ei keltezésű helyszínrajz mutatja, hogy a 785. és 786. számú házakat a 787. számúval együtt 1904-ben már elbontották.<sup>127</sup> A térképvázlaton ezeknek a területe „*Hajnik-féle kiaknázott bánya*” felirattal szerepel. A városi tulajdonú 788. számú „*volt pásztorház*” telke „*Weisz M. Ignác-féle kiaknázott bánya*” felirattal szerepel.<sup>128</sup> Szintén ebben az ügyben, egy, a minisztériumhoz benyújtott fellebbezés mellékleteként készített helyszínrajz mutatja, hogy 1906-ban a környék mely telkei voltak már kibányászva „*régi városi kőbánya*” felirattal, illetve hogy mely telkek lennének kibányászandók „*aknázandó terület*” felirattal jelezve.<sup>129</sup> Ezen a térképvázlaton a 757. sz. ház még állt.

A fentieket látszik megerősíteni Hungler József is, aki a *Veszprém településtörténete* című könyvében az áltekhnős lelőhelyét így határozza meg: „*A Dózsa György útnak, a Völgyhíd előtti szakaszán, ahol ma a Tűzoltó laktanya és az Építési és városfejlesztési minisztérium Minőségvizsgáló épülete áll, egy évszázada Veszprém kőbányája volt.*”<sup>130</sup> Megjegyzem, a leírás magára a kőbányára vonatkozik, nem kimondottan az ősteknősre, csak érdekesnek találtam, hogy a bánya ezen felét említi, mivel az sokkal nagyobb volt a leírtnál.

Hungler még egy helyen említi az ősteknőst: „*A »Kühányás« néven szereplő utca pedig a Jeruzsálem-hegyi volt régi városi kőbánya, a »Placochelys placodonta« lelőhelye környékén kialakult régi utca, mely létét éppen az ottani kőbányának, mint közeli építőanyagának köszönhetette.*” Sajnos, ez sem visz közelebb a megoldáshoz, mert ez is csak általában a kőbánya és a Kőbánya utca helyzetét, névviszonyát jellemzi.<sup>131</sup>

A fényképek alapján, azok helyét beazonosítva, és a közvetett egyéb források alapján számomra nagyon valószínű, hogy az első lelőhely, a típuspéldány megtalálásának helyszíne a mai Dózsa György utca 31. (Tűzoltóság) déli vége, a 28–30. és a 32. számú házak alkotta háromszögben lehetett.

<sup>125</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902

<sup>126</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909.

<sup>127</sup> MNL-VeML VII.6.bb 775. telekjegyzőkönyv: „786 és 788. sz. házak a Templom utcában”, 1900. október 18-án örökösödés révén kerül Belakovics József tulajdonába, aki 22-én eladja azt Weisz M. Ignácnak, ő pedig 1904. június 6-án továbbadja Szukop Józsefnek és feleségének.

<sup>128</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909: 1–5. 7084/1904

<sup>129</sup> MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909: 89. o. 59588/1906

<sup>130</sup> HUNGLER 1988. 11.

<sup>131</sup> HUNGLER 1988. 170–171.

## A második lelőhely

Otto Jaekel a Balaton-monográfiában összegezve ismerteti az addigi két felfedezett példány leletanyagát: „A dolgok ilyen állása mellett mindenki átérezheti örömet, a midőn LACZKÓ Dezső tanár úrtól, a kinek gyűjteményéből LÓCZY Lajos tanár barátom révén a veszprémi triászról már előbb is került hozzám némi anyag, egy képes-levelezőlapra az alábbi ábra jutott kezemhez.

A koponya két felének keresztmetszetén nyomban felismertem a Placodonta-fogakat, a melyek a leletnek a Placodontákhoz való tartozását kétségtelenné tették. A koponya két fele fölött azonban épp oly határozottan kitűnt a csontos pilisekkel [dudorokkal] megrakott páncél, s minthogy LACZKÓ tanár arról értesített, hogy ugyanabban a kőzetben még más, látszólag összetartozó vázrészeket is találtak, végre foszladozni kezdett a Placodonták szervezeti viszonyait borító homály.

LÓCZY tanár úr nagyon megörvendeztetett vele, a midőn tanulmányozás céljából az egész leletet hozzám juttatta, SEMSEY Andor úr áldozatkészsége pedig lehetővé tette, hogy azon a helyen további ásások történhettek, úgy hogy ennek következtében az eredeti lelet még egy koponyával, s más példányok egyéb vázrészeivel egészült ki.

E szerint az egész anyag a következő részeket tartalmazza:

1. Egy teljes koponyával összefüggésben találtattak:
  - a) egy páncél töredékei, a melyek az egésznek mintegy harmadrészét teszik;
  - b) mintegy nyolcz, különböző testtájékról való, de főképpen a nyakhoz tartozó csigolya;
  - c) különböző bordák, részben in situ a csigolyákon és a hátpáncél alatt;
  - d) a váll- és medenceövön különböző részei;
  - e) mind a két felső karcson, a czombcsontok, több lábközépcsont és egy ujjpercz;
  - f) néhány különvált hasborda és a szilárd haspáncél egybefüggő darabjai.

2. Egy összenyomott koponya, a melynek szájpadrága az állközti csontok kivételével teljesen megmaradt.

3. Egyes különböző fogak, egy hollóorrson és néhány más vázrész töredéke. Mindezek a maradványok Veszprém közelében a Jeruzsálemhegyen, még pedig az alsó Keuperhez tartozó BÖCKH-féle veszprémi márgában fordultak elő.”<sup>132</sup>

Jaekel tanulmányában, időben két leletet különít el. Laczkó a könyvében viszont külön lelőhelyekről ír időpont meghatározása nélkül: „Mellesleg megjegyzem, hogy még egy Placochelys koponyát találtam a Kőbánya utca végén épült méntelep telke alatt.”<sup>133</sup> Ez a hely a Városmajor része volt, vagy annak környékén lehetett. Lehet-

<sup>132</sup> LÓCZY 1911. 6.

<sup>133</sup> LACZKÓ 1909. 137.

séges, hogy az 1856-os térképen 831. számmal jelzett épületek azok? Az 1898–1899-es „polétás” házjegyzék szerint ez a város tulajdonában ált. A térképek szerint 1856-ban és 1926-ban is a Kőbánya utca „végének” volt tekinthető, valamint az 1913-as „*Ingatlanok telekkönyvezése*” ügyirat térképmelléklete szerint a Városmajorhoz tartozott.<sup>134</sup> Tehát ez a lelet az, aminek a megtalálását, a fenti idézetben a „*méntelep telke alatt*” helyszínnel említi Laczkó?

A polgármesteri iratok között van egy ügy, ami a kőbánya növekedése miatt a régi pásztorházak új helyre telepítésével kapcsolatos ügyintézését tartalmazza. Ebben van két – sajnos keltezetlen – cédula, amiken a következő olvasható: a „756. sz. [ami a Laczkó szerinti 757. sz. szomszédja] ahol a csődörörök szállásolnak”; a „831. sz. lakház pajta udvar kőbányával a beltelekben”. A 831½ sz. az egyik lapon: „*kőbánya jelenleg aknáztatik*”; a másikon: „*udvar a Harmat utcában – borjú, csorda, juhok*”.<sup>135</sup>

Egy 1900. évi közgyűlési határozat szerint a többi pásztorházzal együtt a Jeruzsálemhegyen levő 831. számú, régi pásztorházat is eladná a város, hogy így fedezze az új pásztorház építését.<sup>136</sup> Azonban egy későbbi határozatban ennek a háznak az eladását visszavonják, mert az „*kőfejtésre találtatván alkalmasnak*”,<sup>137</sup> túl nagy értéket képvisel a város számára a ház eladásához képest. Tehát nem értékesíti a közgyűlés, az iratok szerint kőbánya nyílik a helyén.

Ezen iratok alapján az a véleményem, hogy a Laczkó által említett „*Kőbánya utca végében épült méntelep*” ez a terület lehet. Tehát a 831, 831½ számú házak telkeit jelentheti. Ez viszont közvetlen szomszédja a 757-es háznak, amit az első lelet helyéül ad meg Laczkó Dezső körülbelül 7 évvel annak megtalálása után. Érdekes az is, hogy a 756-os házról tudjuk, hogy ez az a ház, „*a hol a csődörörök szállásolnak*”, ami szintén szomszédja volt a 757-es háznak.

Tovább színesíti a képet, hogy a 756. számú ház nem szerepel – legalábbis én nem találok – az 1854-évi Shárnpek József-féle térképen. Vajon miért? Akkor még nem épülhetett fel? De akkor miért hiányzik a száma a sorból? Esetleg véletlenül átugrotta, aki rajzolta a térképet? Az 1856. évi kataszteri felmérés térképén a 332. és 333. helyrajzi számú telkekhez a felmérés szöveges része szerint a 756. számú ház tartozik, ami Veszprém város tulajdonában volt.<sup>138</sup> A Shárnpek-féle térképen ugyanakkor 4 db 831. számú ház van ábrázolva, amelyek közül kettő a kataszteri térkép szerinti 756. számú háznak felel meg.<sup>139</sup> Már csak az a kérdés, melyik a

<sup>134</sup> MNL-VeML V.173.b. 5077/1913. 28.

<sup>135</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 22. és 23.

<sup>136</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 133. (33kgy 1542/1900.)

<sup>137</sup> MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 150. (105kgy 5155/1900.)

<sup>138</sup> MNL-OL. S78 és S79.

<sup>139</sup> MNL-OL S79. 113. oldalon a 295. sz. telken van a 831. sz. ház, a 114 oldalon pedig a 333. sz. telken van a 756. sz. ház. Mindkettő Veszprém város tulajdona: „*Veszprim Stadtgemeinde*”. A

helyes? Shárnpek József<sup>140</sup> feliratozta véletlenül tévesen a házakat, vagy a birodalmi földmérők írták el a „*Parzellen Protokoll*” adatait? Szerintem inkább az 1856. évi felmérésnek hihetünk, mert valószínűtlen, hogy négy, egymástól távoli, szemléltetést össze nem tartozó épületnek, amelyek külön helyrajzi számú telkeken fekszenek, ugyanaz legyen a házszáma.

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy a második kavicsfogú áltektonös-lelet megtalálásának helye az egykori városmajor területe, pontosabban az egykori 831. számú épület, a „*méntelep*” telke, ami napjainkban a Kőbánya utca és a Pöröly köz találkozásánál található. Jelenleg a Tűzoltóság udvara, parkoló van a helyén. Ezt a véleményemet erősíti az LDM forrásértékű fotótárában őrzött egyik kép, amit Laczkó Dezső is felhasznált a Veszprém geológiai leírásáról szóló könyvében.<sup>141</sup> Ő a kőbánya szemléltetésére használta a képet, üvegnegatív múzeumi adatlapja szerint pedig úgy van meghatározva, mint „... a fogasteknős lelőhelye.”<sup>142</sup>



*A méntelep a kőbányával és a helyszín térképi azonosítása*  
(Készítette:  
Bölcs Gyula és Bontó László<sup>143</sup>)

Shárnpek-féle térképen pedig a 295 és 332–334 helyrajzi számú telkeken is 831 számú ház van írva.

<sup>140</sup> MÁRKUSNÉ 2018. 136–149.

<sup>141</sup> LACZKÓ 1909. 132.: „8. ábra A veszprémi jeruzsálemhegyi kőfejtők”.

<sup>142</sup> LDM FF 2726. Fényképezte Bölc Gyula.

<sup>143</sup> LDM FF 2726 és MNL-OL S79, MNL-VeML XXIV.301.d Veszprém 1856 és 2002 évi térképei alapján.

Mint a geológus szakemberektől megtudtam, a helyszínnek ilyen közelsége azért is érdekes, mert ezek a leletek egymástól nem messze szoktak elhelyezkedni és a kialakulásuk is megmagyarázható. Az elhullott állatok maradványait valamilyen csapba (korábban mélyedés) összegyűjthette, majd a csontok egymáshoz közel, lényegében egy helyen fosszilizálódtak. Ilyen csontbreccsa van a Villányban is, amiről később még szó lesz.<sup>144</sup>

### Az álteknős-fog

Laczkó Dezső a Jeruzsálemhegy kőfejtőinek egyikében talált még egy Placochelys-maradványt, egy álteknős „kavics”-fogat: „*A physocardiás márgát megtaláljuk még a Templom utca 11. sz. ház telkén nyitott kőfejtőben, a honnan több más közönséges jeruzsálemhegyi alak társaságában egy Placochelys-fog is előjött...*”<sup>145</sup>

Az LDM történeti fotótárában van egy fénykép, amely ezt a helyszínt ábrázolja 120 évvel ezelőtt.<sup>146</sup> Ennek beazonosítását már korábban ismertettem, azonban elég nehéz a mai utcaképhez viszonyítani. Egyedül a református templom ad támpontot. A fényképhez tartozó adatokból nem derül ki pontosan, hogy hol és mikor készült, és az sem, hogy melyik lelet helyszíne.

A lelőhelyet Laczkó már az 1907 utáni,<sup>147</sup> úgynevezett utca-házzszámos jelöléssel említi, így ennek beazonosítása, gondoltam egyszerű lesz. Ez azonban nem így történt.

Az 1907. évi új utca-házzszámos rendszer bevezetése kapcsán keletkezett házjegyzék adatai alapján a korábbi és későbbi házjegyzékekhez képest zűrzavar keletkezett a házak és azok lakói kapcsán. Sokáig nem értettem, miért nem egyeznek a telkek számai a házak számaival és a lakók (tulajdonosok) neveivel. Mintha az utcában közösségileg ide-oda költözködtek volna a családok, azután meg vissza. Ez nem tűnt életszerűnek. Ezért egyesével levezettem minden Templom utcai telek adatait 1856-tól 1927-ig. Így derült ki, hogy mi a probléma. Az 1907-es házjegyzék, amit először alapul vettem, gondolván, hogy „hivatalosabb”, mivel „házjegyzék” a címe, hibásnak bizonyult, éppen a Templom utca jelenlegi szakaszára vonatkozóan. Az akkori hivatalnok belezavarodott a telkek helyrajzába, összekeverte a házak népsorszámát, helyrajzi számát és a tulajdonosokat. Az adatokat összerendezve látszik,

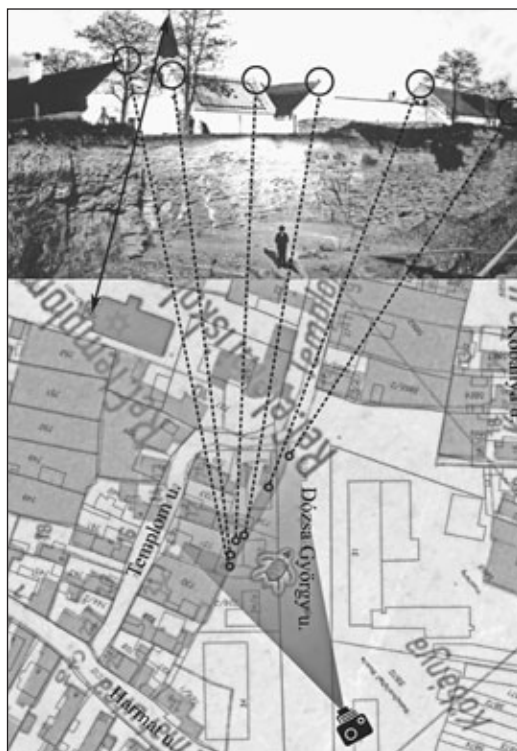
<sup>144</sup> Katona Lajos és Makádi László szóbeli közlése.

<sup>145</sup> LACZKÓ 1909. 141.

<sup>146</sup> LDM FF 2727 adatlapja: „*A Jeruzsálem-hegyi kőbánya, a fogasteknős lelőhelye. Üvegnegatív: Bölcs Gyula 1909.*” Ez a kép a Veszprém anno könyvben is megjelent, a repró fotó új leltári számot kapott: 2002.16.10.

<sup>147</sup> MNL-VeML V.172.a. 168kgy 5920-1907 (VII. 4) sz. határozat. MÁRKUSNÉ 2018. M46-M47.

hogy az 1908-as, úgynevezett „házszámtáblás házjegyzék” a helyes. Ez az összeírás, az utca-házszámos rendszer bevezetése kapcsán keletkezett, aminek célja a házszámtáblák árának kifizetése volt. Ezt alkalmazva „helyreállt” a keszekuszaság, nem „költözött az egész utca lakossága ide-oda”, ezért ezt gondolom jó nyilvántartásnak.<sup>148</sup> Tehát a Laczkó által említett „Templom utca 11.” számú ház valójában a mai Templom utca 5. és a Dózsa György utca 32. számú házak telkének a helyén volt.<sup>149</sup> A keresett terület ennek a teleknek a bányá felőli részén volt, ami jelenleg a Dózsa György utca 32-es ház hátsó kertjének felel meg. Ez az álteknős-fog megtalálásának helyes helyszíné.<sup>150</sup>



*A Placochelys fog lelőhelye és helyszínének azonosítása*

(Készítette:

Bölcs Gyula és Bontó László<sup>151</sup>)

<sup>148</sup> MNL-VeML V.177 házjegyzékek: 1907-es házjegyzék szerinti „Templom utca 11.” alapján végig követve a tulajdonosokat 1899-ben Lampert Péterné, 1907-ben özvegy Pirmájer Jánosné, 1908-ban özv. Edelsberger Antalné, 1925-ben és 1926-ban pedig Futó Sándor volt a tulajdonos. Ha az 1908-as házjegyzék szerinti „Templom utca 11.” alapján vezetjük végig az adatokat, akkor 1899-ben Pirmájer János, 1907-ben Noé András, 1908-ban özvegy Pirmájer Jánosné, 1925-ben Pirmájer János, 1926-ban Pirmájer János örökösei. Látható, hogy az ingatlan végig a család tulajdonában maradt, ezért gondolom, hogy hitelesebb ez az adatsor. A telek 1907-előtti adatai: 793. népsorszáma, 269. helyrajzi száma. Ezek az anomáliák minden jelenlegi Templom utcai háznál megvannak, itt most nem írjuk le.

## A páncél darab

Rainer Pál főmuzeológus szerint, Laczkó Dezső az első világháború alatt is talált még egy példányt, illetve annak egy darabját. Az Ő jóvoltából hozzájutottam egy levelezőlaphoz és két levélhez. Ezek tanúsága szerint egy újabb *Placochelys placodonta* hátpáncél darabot talált. A megtalálás helyére vonatkozóan sajnos semmilyen adatra nem bukkantam.

A kövületet a Földtani Intézetben preparálták ki a kőzetből. Erről Lóczy Lajos, az intézet fejléces levelében így tájékoztatja veszprémi barátját 1917. január 27-én: „... Köszönjük a *Placochelys páncélt*. Nehéz munkája lesz a preparatornak vele amíg a buttykóket[?] kifaragja a kőből, de menni fog a munka. Küldök egy teljes másolatot a nálunk lévő páncél lenyomatról. Kérlek küld vissza a Nálad lévő hiányosat. Itt magyar kezek restaurálják azt. ...”<sup>152</sup>

A munka végeztével, 1917. március 19-én írt levelezőlapon fejezi ki örömét Lóczy Lajos: „... A *Placochelys páncél* kipreparálása fényesen sikerült. Kapsz róla fényképet<sup>153</sup> és hű mintát is. Örömet fog Néked az szerezni, hogy itthon is képesek vagyunk ilyen művészi munkára. Jaekelnek is küldök fényképet, módosítja és kiegészíti a lelet az eddigi leírást. ...”<sup>154</sup>

Majd az 1917. március 22-én, ismét a Földtani Intézetből keltezett levelében Lóczy beszámol a sikeres preparálásról, egyúttal küldi az ígért fényképet: „Köszönjük a visszaküldött, hiányos *Placochelys páncél* mintázatot. Az ajándékozott újabb lelet kipreparálása pompásan sikerült. Egyidejűleg küldöm a fotografiáját.”<sup>155</sup>

Szerintem ez nem egy korábbi lelet, mert Lóczy úgy fogalmazott: „újabb lelet”, valamint azt is megtudtuk, hogy Jaekel nem ismeri még. Lóczy neki is küld egy

<sup>149</sup> Ezt a korabeli és a jelenlegi térképek egymásra vetítésével állapítottam meg. A mai Dózsa Gy. u. 32. Dózsa Gy. u. felőli, nagyobbik része a kőbánya területe volt. A telek hátsó, Templom u. felőli része pedig a hajdani Templom u. 11., jelenleg 5. számú telkének a része volt.

<sup>150</sup> A Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat *Jeruzsálemhegy* című kötetének 226. oldalán megjelent 246. képen a helytelen, 1907. évi házjegyzék alapján beazonosított helyszín van ábrázolva. Sajnos a könyv megjelenése után derült ki ez a tévedés.

<sup>151</sup> LDM TF 2002.16.10; MNL-VeML XV.11.b és XXIV.301.d Veszprém 1927 és 2002 évi térképei alapján.

<sup>152</sup> LDM 71/1726. Lóczy Lajos, Laczkó Dezsőhöz írt levelei. Laczkó Dezső fekete tussal és piros ceruzával írt jegyzése: 6/1917. 6.

<sup>153</sup> Veszprémvármegyei Múzeum szememényi naplója 1903–1923. 305. oldalon: „4840/1917. április. Dr. Lóczy Lajos Budapest, *Placochelys placodonta* páncél fényképe.” (LDM Adattár)

<sup>154</sup> RAINER 2015. 39. és 133. (LDM 48.859/1977.)

<sup>155</sup> LDM 71/1727. Lóczy Lajos, Laczkó Dezsőhöz írt levelei. Laczkó Dezső fekete tussal és piros ceruzával írt jegyzése: ad 6/1917.6.

fényképet, hogy kiegészítse vele megfigyeléseit, illetve pontosíthassa a faj leírását. A századfordulón talált leletek közé szerintem nem tartozhat, mert nem hinném, hogy „visszatartották” volna. Biztos, hogy ezt is elküldték volna Németországba. Véleményem szerint a Semsey-féle ásatások termése sem lehet, mert Jaekel azokat a kövületeket is ismerte, ezt a levelezésekből és tanulmányaiból tudjuk. A „*Templom utca 11. sz. alatt*” megtalált lelet sem lehet, mert arról egyértelműen írja Laczkó, hogy „*egy fogat*” talált. Viszont biztosra veszem, hogy 1909 után találhatta, mert ha korábban, akkor valószínűleg beleírta volna a Veszprém geológiáját bemutató könyvébe. Ezért gondolom, hogy újabb felfedezés lehetett.

Cholnoky Jenő 1938-ban megjelent *Veszprém* című könyvében, a veszprémi márga ismertetése kapcsán megemlékezik az ott talált álteknősről is, utalva erre a negyedik lelőhelyre is: „*A nagyszerű lelet pontos leírását megtaláljuk a »Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei« című óriási műnek paleontológiai részében (III. kötet). Később talált még Laczkó néhány páncceltöredéket...*”<sup>156</sup>

Sajnos nem fejti ki részletesen, hogy melyik testrészeken kívül és mikor kerültek elő ezek a páncceldarabok, viszont lényeges, hogy érdemesnek találta ezt külön megemlíteni. Azonban nagyon valószínű, hogy 1911 után kerülhettek elő, mert a Balaton-monográfia megjelenéséhez képest értette Cholnoky ezt a megfigyelését.

### További *Placochelys* maradványok

Laczkó Dezső gyűjteményében szereplő sok fosszília lelőhelyét lehetetlen beazonosítani, ezt könyvében tudatja is az olvasóival: „*Itt ama kövületanyag lajstromát közlöm, a melyek a jeruzsálemhegyi márgákból származnak ugyan, de, a mint említettem, termőhelyüket közelebbről megjelölni nem tudom, mert csak a bányákból kihordott törmelékűpökből válogattam ki hol magam, hol tanítványaim. A lajstromból kihagytam azokat a fajokat, a melyek már a XI. szelvény faunájában is foglaltatnak.*” Ebben a felsorolásban is szerepel (több mint 150 más őslény társaságában) a kavicsfogú álteknős: „*Placochelys placodonta* JAEK. (fogak)”<sup>157</sup>

A Lackó Dezső Múzeum Szerzeményi naplóiban további maradványok, kisebb leletek létezésére találtam utalást:

1914. június 27-ei bejegyzés: „*Placochelys placodonta, pánccél darabok (4) (Veszprém Jeruzsálemhegy kőfejtő)*”<sup>158</sup> Ezeket a darabokat cserélte el a Magyar Földtani Intézettel medve csontmaradványokra.<sup>159</sup>

<sup>156</sup> CHOLNOKY 1938. 34–36.

<sup>157</sup> LACZKÓ 1909. 142–144.

<sup>158</sup> LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 4356. folyószám.

<sup>159</sup> LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 4784. folyószám.

1927. február 2-ai bejegyzés: „*Ismeretlen triász korú gyíkfélének 1 csigolyateste (3 darabban). Illetve Jeruzsálemhegyi kőfejtőből Placochelys-fogtöredék és 4 db más kővület. U. onnan[?] Összesen 5P.*”<sup>160</sup>

Igaz, hogy nem ősmaradvány, de megemlítem, hogy 1911. november 7-én szintén volt egy bejegyzése Laczkó Dezsőnek a szerzeményi naplóba. Ez alapján: „*Placochelys fényképlemezek 4 darab*” került a múzeum állományába. A bejegyzés szerint: „*Laczkó Dezső ajándéka*”. A múzeum munkatársaival sajnos nem tudtuk beazonosítani, pontosan melyek ezek a fényképek, mit ábrázolnak, és minek az okán készülhettek a felvételek.<sup>161</sup>

### Kavicsfogú álteknős az Újtelepen

Laczkó Dezső könyvében a Jeruzsálemhegyen kívül is találunk utalást a *Placochelys placodonta* előfordulására. Kétségtelen, hogy ezek az előbbiekhöz képest kisebb jelentőségű leletek, és mint látni fogjuk, nem is teljesen egyértelműek az utalások, azonban én úgy gondolom, ebben a tanulmányban meg kell említenem.

A könyv Veszprém stratigráfiai leírásáról szóló fejezetének a Laczkó által Veszprém–jutasi vasút névvel ellátott I–V. szelvény leírásában ez szerepel: „*Lánczitol nyugatra kigyózik fel Jutástól Veszprémig a Veszprém-jutasi vasúti szárnyvonal.*

*Ez a 4 km hosszú vasút a veszprémi márgaöv derekát vágja ketté, mert a feltörés éppen itt éri el legnagyobb szélességét. A Lánczi és a Veszprém-jutasi országút közé eső dűlők véges-végig csupa szántóföld és így a vasút építése előtt misem árulta el ezen terület altalajának mivoltát. [...] Én mindjárt a vasútépítés alkalmával, tehát még 1896-ban iparkodtam a feltárt csoportokat összetevő kőzetek minőségét feljegyezni s a belőlük kikerült kővületeket összegyűjteni, tudván azt, hogy később azok helyszíni tanulmányozását megakadályozza egyrészt a műtest rongálásának tilalma, másrészt a felburjánzó növényzet, a mely az ily márgás összetételű talajt csakhamar teljesen ellepi.*”<sup>162</sup>

A vasútépítés által feltárt I. szelvény geológiájának és faunájának ismertetéséből megtudjuk, hogy ez a terület is dolomiton kialakult meszes és márga rétegekből áll, amely rétegek a kéregmozgások következtében elmozdultak, összekeveredtek. Ezen a területen egy törésvonalat is azonosított Laczkó. A terület ősfauájának ismertetésében két helyen is szerepel a kavicsfogú álteknősből származó lelet.

<sup>160</sup> LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 2. kötet (1924–1937) 6270. folyószám.

<sup>161</sup> LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 3625. folyószám.

<sup>162</sup> LACZKÓ 1909. 87.

Az első említés „? *Placochelys placodonta* JAEK (bordatöredék).” Ennek a leletnek a helye az „e)” réteg: „Gyengén veresszürke színű és vékonyabb rétegzéssel bíró meszek. A rétegek közeit fehéresszürke márgakéreg tölti ki. [...] Feltűnő itt a fossziliák kicsiny volta és nagy száma. Nem kevesebb, mint 76 faj és változat került e közből elő.”<sup>163</sup> Itt, a fajok felsorolásában utolsóként szerepel: „? *Placochelys placodonta* JAEK (bordatöredék).”

A másik lelőhely a vasúttól távolabb elhelyezkedő termőhely, amelyet Laczkó „I. szelvény melletti kőfejtő” néven azonosít. „... az I. szelvénytől délnyugatra alig 100 méternyire az ugyanott álló dolomitbörce déli szélén egy kis kőfejtőben márgás felületű mészkőrétegek fekszenek. [...] Ha az egyes réteglapokról a márgakérget eltávolítjuk, tömördek kisebb-nagyobb kőületet találunk rajtuk, de oly szilárdan odarögzítve, hogy azokat teljes épségben le nem tudjuk választani, különben igen jó állapotban fordulnak elő. De magából a márgakéregből is gyűjthetünk s ezek rendszerint teljesen ép példányok.”<sup>164</sup> Ennek a lelőhelynek a faunalistájában szintén az utolsó helyen említi a kavicsfogút: „? *Placochelys placodonta* FRECH (alkalmasint bordatöredék).”<sup>165</sup>

Ezekkel a leletekkel kapcsolatban bennem több kérdés is felmerül. Mint Laczkó írta, hogy igyekezett begyűjteni az adatokat és a kőületeket, mert tudta, hogy később a vasútépítés befejezése után nem lesz rá lehetősége. A Veszprém–Alsóörs szárnyvonalat 1907-ben kezdték építeni, majd 1908-ban helyezték üzembe.<sup>166</sup> Tehát a leleteket csak ezekben az években volt alkalma begyűjteni. Másik kérdés, hogy a kőfejtőnél talált leletet miért FRECH<sup>167</sup> által leírt fajként említi? Esetleg szerkesztői, vagy nyomdai hiba történt? Még egy dolog, ami mellett nem szabad elmenni, hogy mindkét helyen kérdőjelezte a leletek megnevezését. Ezek szerint nem volt biztos benne utólag sem?

A Veszprém–balatoni vasút melletti kavicsfogó maradványok létezésére találtam még egy utalást, a Bakonyi Természettudományi Múzeum 1986. évi kiadványában.

<sup>163</sup> LACZKÓ 1909. 89.

<sup>164</sup> LACZKÓ 1909. 90.

<sup>165</sup> LACZKÓ 1909. 91.

<sup>166</sup> JÁKÓI 2017. 9–11. FRISNYÁK 2017. Itt található a vasút építéséről képek, a Kossuth iskola mögötti szakaszról és a mai Budapest utcáról.

<sup>167</sup> Frech = dr. Frech Frigyes, eredeti nevén Fritz Daniel Frech (Berlin, 1861. 03. 26.–Aleppo, 1927. 09. 28.). A berlini és a bonni egyetemen tanult földrajzot, geológiát és paleontológiát, majd a breslauer egyetem tanára lett. Fő kutatási területe az őskori gerinctelen állatok vizsgálata, de általános földrajzi, gazdasági kérdésekkel is foglalkozott az alpesi, felső-sziléziai, törökországi (pl. Örményország és Mezopotámia) térségében. A Balaton-monográfiába is írt, a kagylókról és a brachiopodákról. Az I. világháborúban a német hadsereg parancsnoka volt Szíriában, de néhány hét szolgálat után Aleppóban elesett. [www.de.wikipedia.org/wiki/Fritz\\_Frech](http://www.de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Frech) (2019. 03. 16.)

Ez a könyv a múzeum akkori állományának a katalógusa. A triász-kori hullók leleteit felsoroló „XVI. Reptilia” című részben vannak a kavicsfogó álteknős maradványainak és gipszmásolatainak leltári jelzetei és adatai. Ezek között szerepel 53.433.1. számon egy tétel ezzel a meghatározással: „*Placochelys-fog lenyomat (Veszprém: városi vasút: I. szelvény, LD - VIII/A 9)*”.<sup>168</sup> Ezzel kapcsolatban van még egy furcsaság: a múzeumi leltár egy fog lenyomatát írja, Laczkó Dezső a könyvében viszont mindkét leletnél bordatöredéket említ. Az Újtelepen talált leletek a 2006-ban kiadott DVD katalógusban is szerepelnek, fényképpel együtt. Az adatlap szerint: „*Megnevezés: Placochelys placodonta JAEKEL fog lenyomata*”, valamint „*Gyűjtési hely: Veszprém, I. szelvény e–f [földtani réteg]. Határozó: Laczkó Dezső*”. A gyűjtés ideje sajnos nincs feltüntetve.<sup>169</sup>

A Laczkó által említett terepviszonyok és a kőfejtőre utaló nyomok felfedezhetőek Veszprém 1856-os kataszteri és 1884-es katonai felmérésekor készült térképeken is.<sup>170</sup> A terület 1947-ig fellelhető térképeit egymásra vetítve meg tudtam határozni a lelőhelyek mai elhelyezkedését. A korabeli dűlőnevek szerinti város melléke, a mai Újtelep keleti felén volt. Az I. szelvény a Haszkovó utca kanyarulatában, a Fecske és Csap utcák között húzódott, a Fecske utcai iskola helyén. A kőfejtő pedig az Akácfa és Fecske utcák szögletében helyezkedett el. Körvonalaira legkésőbb Tóvári János térképén lehet ráismerni,<sup>171</sup> beépítésére pedig az 1930-as évek végén került sor. A terület beépítés előtti állapotáról a Laczkó Dezső Múzeum adatárában található két fénykép emlékezik meg, amelyeket Kollár Adolf készített 1925-ben.<sup>172</sup>

---

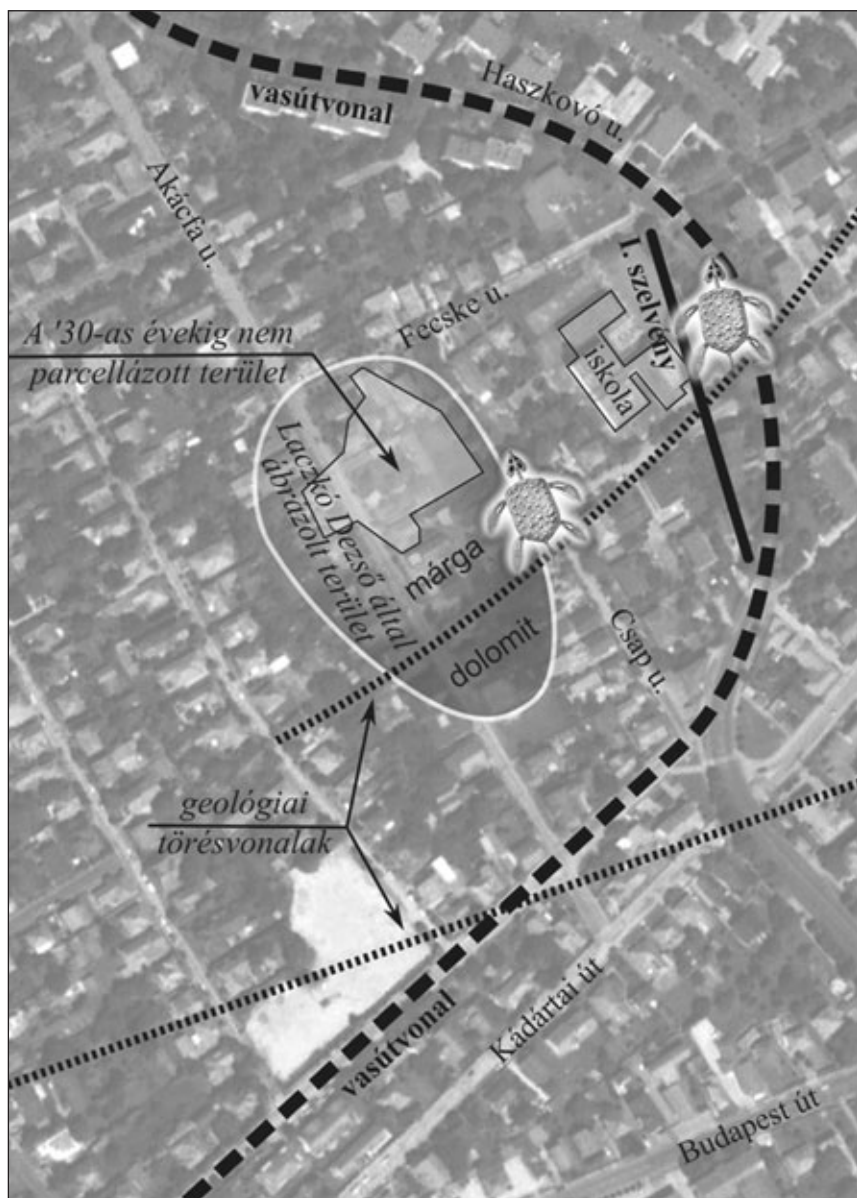
<sup>168</sup> MIHÁLY 1986. 36.

<sup>169</sup> KATONA 2006.

<sup>170</sup> Veszprém kataszteri felmérése: MNL-OL. S79.; Harmadik katonai felmérés térképe: [www.mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000](http://www.mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000) (2019. 04. 09.)

<sup>171</sup> MNL-VeML XV.11.b. Veszprém átnézeti térképe 1928.

<sup>172</sup> LDM TF 69.3387 és 69.3388. Kollár Adolf fényképei a mai Újtelep helyén (1925). Madách, Eötvös és Pipacs utcák.



Az Újtelepen talált kavicsfogó-leletek helyszínei (Készítette: Bontó László<sup>173</sup>)

<sup>173</sup> LACZKÓ 1909. térképmelléklete, MNL-OL S79, MNL-VeML XV.11.b Veszprém 1856, 1917, 1927 évi térképei és a Google Earth 2018 évi felvétele alapján.

## A villányi kavicsfogú álteknős

Ez az őszállat biztosan nem a veszprémi faj egyik egyede, de érdemes vele is foglalkozni. A Baranya megyei Villány községben egy épület alapozásakor került napvilágra egy leletekben gazdag középső-triász korú csontbreccsa. A 2012 óta zajló ásatások révén,<sup>174</sup> a közel 2,5 m vastag meszes és márgás rétegekből már több száz maradvány került elő. Ezek között gyakran számítanak a *Cyamodus*-leletek. Ez az őszállat a mi kavicsfogúnk közeli rokona. A *Placochelys*hez hasonló, vastag, csontokból álló páncél borította a hátát és a fogazata is hasonló volt. Sajnos ennek a fajnak a fogain kívül csak egy csont töredéke került elő. Ez az állat a veszprémi kavicsfogú álteknősnél korábban, mintegy 230 millió évvel ezelőtt élt,<sup>175</sup> de az élettere és életmódja nagyban hasonlított a veszprémi kavicsfogúéra.<sup>176</sup>

## A kavicsfogú utóélete

Népszerűségét mutatja, hogy már a II. világháború előtt is „*gipsz másolata sok múzeumban látható a világon*”,<sup>177</sup> illetve napjainkban is sok másolat ismert a szakemberek előtt. Az interneten is időnként felbukkannak tisztázatlan eredetű másolatok.<sup>178</sup> Ide kapcsolódik, hogy a Laczkó Dezső Múzeum szerzeményi naplójában van egy bejegyzés, amely szerint 1931. február 21-én a Földtani Intézetből kapott a múzeum egy koponya gipszmásolatot.<sup>179</sup> A bejegyzés szerint egy kísérő levél is volt a küldeményhez, amely meg is van a múzeumban. Böckh Hugó ebben úgy fogalmaz, hogy „... *a legelső példányt a mai postával Neked küldjem el...*”.<sup>180</sup> Ezek szerint már a Földtani Intézetben is több másolat készült.

A második világháború alatt, Budapest ostroma előtt a teljes őslénytani és ásványgyűjteményt sikerült biztonságos vidéki helyre menekíteni. A háború befejezése után, a Budapest ostromát számottevő sérülés nélkül átvészelő épületbe visszaszállították, ahol szerencsére az 1956-os forradalom idején sem szenvedett kárt.<sup>181</sup>

1969-ben a Magyar Földtani Intézet megalapításának 100. évfordulója alkalmá-

---

<sup>174</sup> Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

<sup>175</sup> ŐSI 2015. 18–19. oldal.

<sup>176</sup> Pecsics Tibor illusztrációja. ŐSI 2015. 18–19.

<sup>177</sup> CHOLNOKY 1937. 50.

<sup>178</sup> Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

<sup>179</sup> LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 2. kötet (1924–1937) 7203. folyószám.

<sup>180</sup> Böckh Hugó, sz. M. kir. Földtani Intézet akkori igazgatója levele Laczkó Dezsőnek. LDM MTA 71/3358. (Eredeti iktatószáma: M. kir. F. I. 195/1931.)

<sup>181</sup> Makádi László személyes közlése 2019. március 19-én és április 8-án.

ból egy bélyegsorozatot bocsájtott ki a Magyar Posta, aminek az egyik címletén a kavicsfogú szerepelt.

Az őslénytani vándorgyűlés jelképe a *Placochelys placodonta* koponyája.

A Bakonyi Természettudományi Múzeum Baráti Köre egyesületi jelvénye is a híres ősmaradványt, annak a Jaekel-féle felülnézeti rajzát tartalmazza.

A Magyar Földtani Intézetben látható nagyon élethű festményen örökítette meg Csergezán Pál az álteknőst, a Földtani Intézet 100. és az épület 70. évfordulója alkalmából. A festmény külön értéke, hogy természetes környezetében ábrázolja az állatot.<sup>182</sup>

Juhász Árpád műegyetemista korában *Júra kori geódal* címmel kis vicces nótában örökítette meg a kavicsfogút, mint a hatalmas ragadozó Allosaurus áldozatának, a békésen iszogató Stegosaurusnak fogvicsorgató, jámbor megmentőjét.<sup>183</sup>

„... *Ejnye, ejnye, mi a szösz, szólt közbe egy ál teknőc*

*Placochelys Placodonta* kihalt ős.

*Kavicsfoga csikorog, szeme véresen forog,*

*S elsziszeg egy fenyegető mondatot ...”<sup>184</sup>*

A Magyar Természettudományi Múzeum, a felfedezését követő századfordulón megrendezett őslénytani kiállítás kapcsán megformálta a kavicsfogú 3 dimenziós alakját kétszeres nagyításban, amit az eredeti élőhelyét megidéző kiállítóterben helyeztek el.<sup>185</sup>

Az egykori Magyar Királyi Földtani Intézet, majd Magyar Állami Földtani Intézet, jelenleg Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat budapesti, Stefánia úti épületében működő Országos Földtani Múzeum emblémájának „*címerállata*”.<sup>186</sup>

2007-ben egy „marcipán őshüllő” is keletkezett. A 10. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés alkalmára a díszvacsora tortáját díszítették vele a cukrászmesterek.<sup>187</sup>

Az egykori földtani intézet Stefánia úti épületében egy virtuális „geológiai tanösvény” részeként, saját tárlóban mutatják be a kavicsfogút.<sup>188</sup> Itt láthatjuk Csergezán

<sup>182</sup> HÉDERVÁRI 1969.

<sup>183</sup> TÓTH 2011. 121. Az interneten rákeresve a forrást megtaláltam Geológus nóták – Magyarhoni Földtani Társulat címén: [www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK\\_2014\\_01\\_26.pdf](http://www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK_2014_01_26.pdf). Említi a szerző, hogy a dal kottája is megvan. Ennek elérhetősége: <http://old98.mtsz.org/dalok/dal0046.htm> (2019. 02. 24.)

<sup>184</sup> Szöveg és egyéb információ: Geológusnóták – Kritikai szövegkiadás, ideiglenes változat. In: Geológus nóták – Magyarhoni Földtani Társulat. [www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK\\_2014\\_01\\_26.pdf](http://www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK_2014_01_26.pdf). Kotta forrása: [www.old98.mtsz.org/dalok/dal0046.htm](http://www.old98.mtsz.org/dalok/dal0046.htm) (2019. 01. 06.)

<sup>185</sup> BAJZÁTH 2000. 47. BAROTÁNYI 2011.

<sup>186</sup> PAPP 2000. 19.

<sup>187</sup> FÖZY–SZENTE 2007. 88.

<sup>188</sup> PAPP 2000. és Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

Pál festményét, néhány lelet másolatát és a kavicsfogút, valamint a rokonait bemutató ábrákat.

Az MTM állandó kiállításában szintén egy önálló tárlót kapott a kavicsfogú, ahol valóságghú életterében, a táplálékául szolgáló és vele egy környezetben élő állatokkal együtt mutatják be a múzeum szakemberei. Itt is ki van állítva egy koponya és pár végtagcsont másolata.<sup>189</sup>

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum 2018 decemberében, Mikulás napján mutatta be a közönségnek az új plüss kabalaállatát, ami nem más, mint a mi kavicsfogóunk.<sup>190</sup>

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület 2019-ben, a Honismeret Napja alkalmából szervezett „Arcok - személyiségek nyomában” – Tematikus séták Veszprémben rendezvénysorozatának egyik túraútvonala a *Placochelys placodonta* „tiszteletére” lett megtartva „*Séta a kavicsfogú álteknős nyomában*” címmel. Ekkor bemutatásra kerültek a Sintérdomb földrajzi és biológiai sajátosságai, a kőbánya története, valamint megismerkedett a népes közönség a kavicsfogú álteknőssel és megtalálásának jeruzsálemhegyi helyszíneivel.

### Külföldi Placodontia-leletek

A kavicsfogú álteknős rendbe tartozó fajokat főként Európa területén találtak eddig,<sup>191</sup> Németországban,<sup>192</sup> Svájcban<sup>193</sup> és Olaszországban,<sup>194</sup> de Kínában<sup>195</sup> is kerültek elő a kavicsfogú álteknőshöz hasonló maradványok. Az olaszországi lelet alapján, amely szinte a teljes csontvázat tartalmazza, még bronz szoborként is megformázták az állatot.

Románia területén a Bihar-hegységben, a mi veszprémi kavicsfogú álteknősünkhöz nagyon hasonló maradványokat találtak, azonban ennek faji hovatartozása még nem bizonyított.<sup>196</sup>

Angliában egy eddig raktárban őrzött, régebbi ásatás leletanyagának feldolgozásakor vált a kutatók számára ismertté egy példány.<sup>197</sup>

---

<sup>189</sup> Katona Lajos Tamás jóvoltából nyílt alkalmam megtekinteni a kiállítást.

<sup>190</sup> PIARISTA.HU 2018. A plüss állatkát Kovács Ilona, a Laczkó Dezső Múzeum papírrestaurátora tervezte és készítette.

<sup>191</sup> CAJUS 2011. 10.

<sup>192</sup> RÉVAI 1922. CAJUS 2011. 10.

<sup>193</sup> FŐZY–SZENTE 2007. 86.

<sup>194</sup> KATONA 2018a.

<sup>195</sup> TV 2016.

<sup>196</sup> FŐZY–SZENTE 2007. 88.

<sup>197</sup> MH 2015.

A hollandiai Winterswijk közelében találták meg az eddigi legrégebbi (246 millió éves), ebbe a csoportba tartozó példányt. A vizsgálatokból kiderült, hogy fejlődéstörténetileg alacsonyabb szinten állt, mint a többi lelet, köztük a veszprémi Jeruzsálemhegyen megtalált egyedek. Ez alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a kavicsfogú álteknősök Európában fejlődtek ki és terjedtek el a Tethys-óceán partvidéke mentén egészen a mai Kína területéig.<sup>198</sup>

2001-ben megjelent tanulmányában Olivier Rieppel számba vette az általa összehasonlító vizsgálatba bevont leleteket. Ő a fentiekén kívül a következő országokban felfedezett kavicsfogú álteknősök (*Placodontia*) rendjébe tartozó ősszállatok maradványait említi meg: Lengyelország (Tarnow), Izrael (Makhtesh Ramon), Franciaország (Lorraine).<sup>199</sup>

2008-ban került napvilágra a mi kavicsfogunk egy rokona *Glyphoderma kangi*,<sup>200</sup> a kínai Yunnan tartományban. Ennek érdekessége, hogy majdnem a teljes csontváz kilapítva ugyan, de fennmaradt. A kínaiak annyira büszkék rá, hogy a nemzetközileg elismert PNSO<sup>201</sup> projekt keretében méltónak találták arra, hogy egy játéknak oktatási célokra és múzeumi bemutató tárgynak is alkalmas figurát gyártanak, a valószínű kinézetét megformálva.

## Végszó

Közelebről megismerkedve a mi kis kavicsfogú álteknősünkkel, hiányolom, hogy Veszprémben még nincs a megtalálásának helyén egy életnagyságú, valóság-hű, öt teljes valójában megjelenítő szobor a tudományos ábrák és rekonstrukciók alapján megformálva, természetesen nyitott szájjal, hogy a nevezetes, névadó kavicsfogakat is megmutathassuk a közönségnek. Nagy örömmre szolgál, hogy javaslatomra, több magánszemély és civil szervezet részvételével létre jött egy „*Kavicsfogú csoport*”.<sup>202</sup> Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata is felkarolta az ügyet, így elkezdődött egy szobor felállításának szervezése, amit nagy valószínűség szerint Lugossy László szobrászművész készít el.

<sup>198</sup> TV 2013.

<sup>199</sup> RIEPPEL 2001. 1–3.

<sup>200</sup> RIEPPEL 2019. 205.

<sup>201</sup> PNSO = Peking Natural Science-art Organization. Zhao Chuang tudományos művész és Yang Yang asszony, tudományos gyermekkönyvek szerzője alapították 2010-ben. Céljuk a tudományos kutatás segítése művészeti eszközökkel. Együttműködnek tudósokkal és meghívást kapnak a világ számos kulcsfontosságú laboratóriumába tudományos alkotások létrehozására. Forrás: [www.pnsocn/en/aboutus/pnsocn](http://www.pnsocn/en/aboutus/pnsocn) (2019. 04. 11.)

<sup>202</sup> Heiter Sándor, Herth Viktória, Katona Lajos Tamás, Márkusné Vörös Hajnalka, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület és a Jeruzsálemhegyi Baráti Kör.

Érdemes lenne a Sintérárokban végig vezető egykor forgalmas, de ma is járható „Kühördő út”<sup>203</sup> rehabilitációjával egy geológiai, földrajzi tanösvényt létrehozni, amelynek az egyik fő állomása lehetne a szobor. Ez a városon belüli, Veszprém egyedülálló domborzati viszonyait, a sziklákon kialakult különleges élettereket,<sup>204</sup> növény- és állatvilágot<sup>205</sup> bemutató sétaútvonal akár az EKF 2023 programokba is beleillő páratlan kiránduló hely lehetne, nem utolsósorban újra összeköttetést terem-



*A kavicsfogú álteknős, a kis bestia  
(készítette: Zdenek Burian<sup>206</sup>)*

tene a Jeruzsálemhegy és a Séd völgye között. Ezt a javaslatomat Cholnoky Jenő ihlette. A veszprémi tájról szóló írásait olvasva, az az érzésünk támadhat, hogy a város földrajzi helyzete és különleges felszíni formái miatt Veszprém egy természetes úton kialakult „geológiai kiállítóhely”. A Harmat utca végén a domb peremére kiállva, lenyűgözi a szemlélőt a látvány, érezni és látni lehet, amit Cholnoky Jenő leírt a Veszprém domborzatát formáló geológiai folyamatokról. Mivel városunk a Bakony-Balaton Geopark

központi helyén fekszik, még hangsúlyosabban kivehetné részét ebben a programban is.

*1. számú melléklet*

## **Akiknek a kavicsfogút köszönhetjük**

A kavicsfogú álteknős megtalálásában, tudományos feldolgozásában és leírásában szerepet vállaló személyeknek szeretnék emléket állítani az alábbiakban. A lista biztos, hogy nem teljes, csak az általam név szerint ismertté vált embereket tartal-

<sup>203</sup> MÁRKUSNÉ 2018. 196–197.

<sup>204</sup> Veszprém környékének jellemző életterei a nyílt és zárt dolomitsziklagyeppek, valamint a karsztbokorerdők. Ezekre a területekre jellemző a vidékünk ikonikus növénye a gyepes területeken helyenként tömegesen előforduló védett árvalányhaj, a sajátos rovarvilág, illetve a belőlük táplálkozó gyíkok és énekesmadarak.

<sup>205</sup> BRÁNYI 2014. 12–14. és 26.

<sup>206</sup> SPINAR 1976. 96.

mazza, az ősteknős történetében betöltött szerepük sorrendjében. Némelyekről nem sikerült életrajzi adatokhoz jutnom, ennek ellenére úgy gondolom, megérdemlik, hogy itt is megemlékezzünk róluk.

**Laczkó Dezső** (Trencsén, 1860. július 22.–Veszprém, 1932. október 28.)



*Laczkó Dezső a dolgozószobájában (Készítette: Vajkai Aurél<sup>207</sup>)*

Geológus, paleontológus. 1877-ben lépett be a kegyes tanító rendbe. 1886-ban földrajz-természettudományi szakos tanári oklevelet szerzett. Gimnáziumi tanár volt Privigyén, Debrecenben, Kecskeméten, majd 1888-tól Veszprémben, ahol haláláig élt és dolgozott. 1912-től 1918-ig volt a veszprémi gimnázium igazgatója, ahonnan 1920-ban vonult nyugalomba. Pedagógiai tevékenysége mellett a természettudományokkal is behatóan foglalkozott. 1895-től tevékenyen részt vett a Bakony geológiai kutatásában és Lóczy Lajos egyik legkiválóbb munkatársa volt a Balaton környékének tanulmányozásában. 1897-ben belépett a Magyarhoni Földtani Társulatba, 1898. január 5-én már előadást tartott ennek rendezvényén, „Új adatok a Bakony felső triász- és lias-rétegeinek geológiai ismeretéhez” címmel. 1899-ben a bécsi

<sup>207</sup> LDM FF 746.

Földtani Intézet levelező tagja lett. A veszprémi Jeruzsálemhegy felső triász-korszaki márgájában felfedezte a Jaekel berlini paleontológus által *Placochelys placodonta* néven leírt kavicsfogú álteknőst. Részt vett Déchy Mór utolsó kaukázusi kutatóútján, jelentős adatokkal gazdagítva a Kaukázus geológiájára vonatkozó ismereteinket. Nevéhez fűződik a Veszprémvármegyei Múzeum (majd Bakonyi Múzeum, jelenleg a róla elnevezett Laczkó Dezső Múzeum) megalapítása 1903-ban, amelynek első igazgatója volt. Ezt a tisztséget 1932-ben bekövetkezett haláláig betöltötte. 1905-től szerkesztette a Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi könyvtár évi jelentéseit. Közreműködött a Nemesvámos határában fekvő Baláca-pusztai római lelőhely feltárásában.<sup>208</sup>

Laczkó Dezsőt szoros baráti szálak fűzték Lóczy Lajoshoz és Cholnoky Jenőhöz. Leginkább a Balaton-monográfia előkészítése során végzett közös munka révén, majd a magánéletben is mély, őszinte kapcsolat alakult ki a munkatársak között.<sup>209</sup> Ifj. Lóczy Lajos szoboravató megemlékezése (1937) szerint Laczkó mindig hatalmas zsákkal járta a hegyeket, s abba gyűjtötte az őslény- és kőzetmintákat.<sup>210</sup> Ezzel kapcsolatos élményét Cholnoky Jenő is megosztja velünk: „*Legnagyobb munka volt a tó környékének geológiai felvétele. [...] A Balaton-Felvidék igen bonyolult geológiai felépítésű terület, s leginkább a triász korszak rétegeiből vannak a hegyek és a Riviéra. Lóczy nem elégedett meg szorosan a Balaton vidékével, hanem a Bakonyba is ellátogattunk. Sokszor volt velünk Laczkó Dezső és Papp Károly is. Mi négyen nagyon jól megértettük egymást, s mondhatom, hogy sokszor igazán nagy fáradtság ellenére is, nagyon boldog voltam ezeken a kirándulásokon. Itt tanultam meg észlelni, nagyokat gyalogolni, dacolni viharral és zivatarral, kánikulával, s cipelni a hátamon az összeszedett kövek 20-30 kilós súlyát. Sokszor már a nyelvem lógott, az éhségtől a szemem szikrázott, de Lóczy fáradhatatlan volt, s útközben sem inni, sem enni nem engedett. Délben és este aztán annál nagyobb étvággal ettünk és ittunk.*”<sup>211</sup>

Laczkó Dezső 1920. évi nyugdíjazása után nyersanyag-kutatói szaktanácsadással foglalkozott. „*Hatvan éves, geológiailag jól képzett, szellemileg friss, múzeumi hivatali kötelezettségei nincsenek. [...] 1920. egyben a Trianont követő hazai nyersanyaglánc kezdő éve.*”<sup>212</sup> Faller Jenő is megemlékezik róla, hogy Laczkó Dezső Velty István veszprémi kőfaragó családból származó bányatulajdonossal, egykori tanítvá-

<sup>208</sup> MÉL. Laczkó Dezső szócikk és TÓTH 2011. alapján.

<sup>209</sup> TÓTH 2011b. 12–13.

<sup>210</sup> TÓTH 2011b. 13. Lábjegyzet: Ifj. Lóczy Lajos: Emlékezés Laczkó Dezsőről. A Veszprémi Piarista Diákszövetség Kiadványai. 8. Veszprém, 1938. 26–33.

<sup>211</sup> CHOLNOKY 1945. 247–248.

<sup>212</sup> TÓTH 2011. 128.

nyával és barátjával bauxit- és mangánkutatásokat végzett. Ezen kutatások alapján, 1923-ban bányanyitási jogot is szereztek eplényi és olaszfalusi bányák művelésére.<sup>213</sup> Eplény határában két bányatelek „István bánya” és „Dezső bánya” nevet viseli, emléket hagyva Laczkó Dezső és Velty István bányászati tevékenységének.<sup>214</sup>

Laczkó Dezső magánemberként nyugodtabb polgári, társasági életet élt, „...rendszeresen eljárt idősebb barátja és mestere, id. Lóczy Lajos balatonfüredi sírjához Lajos napkor. Fiával egészen haláláig tartja a kapcsolatot. [...] Szeret vendégségbe járni és énekelni, ezt nemcsak az 1930. szeptember 28-i igazolás tanúsítja, mely szerint e dátumtól a Veszprémi Dalegylet tagja, hanem a Velty család emlékezete is megerősíti ezt.”<sup>215</sup>

Ezen kívül publikált, természettudományos előadásokat tartott, például a Méhes Társaskörben, és ismeretterjesztő cikkeket írt veszprémi és budapesti lapokba, hétköznapi nyelvezettel a hétköznapi emberek számára.<sup>216</sup>

**Lóczy Lajos** (Pozsony, 1849. november 4.–Balatonfüred, 1920. május 13.)



Geológus, egyetemi tanár, földrajztudós, az MTA (1888-tól levelező, 1901-től rendes, 1920-tól tiszteletbeli) tagja. 1874-ben a zürichi műegyetemen mérnöki oklevelet szerzett. Hazatérése után a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és őslénytárában dolgozott. 1877 és 1880 között részt vett gr. Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójában és beutazta Kína nagy részét. Az utazás során tett megfigyeléseit és felfedezéseit világszerte elismerték. A közép-ázsiai sivatagok eredetéről kimutatta, hogy azok kő- és homokanyaga nem tengerfenék maradványa, hanem évmilliók sivatagi felhalmozódásának következménye. A hátsó-indiai hegyláncok geológiai felépítésére

Lóczy Lajos (Fotó: ismeretlen<sup>217</sup>)

<sup>213</sup> TÓTH 2011. 128–129.

<sup>214</sup> TÓTH 2011. 130. „Mint ezt a Velty család tulajdonában megmaradt térképmásolat igazolja. A két keresztnev, aligha tévedünk, Veltynek és Laczkónak a nevét viseli....”

<sup>215</sup> TÓTH 2011. 131. BÁRDOSSY 2012.

<sup>216</sup> TÓTH 2011. 130.

<sup>217</sup> www.edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/39277 (2019. 04. 14.)

vonatkozó megállapításai úttörőek. Hazatérése után még két évig az MNM-ban dolgozott. 1883-tól mint a Földtani Intézet geológusa a bánsági hegyvidék geológiai felvételezését végezte. 1886-ban földtananárnak hívták meg a műegyetemre. 1889-től 1908-ig a budapesti tudományegyetemen az egyetemes földrajz tanszékének tanára, 1902-től 1908-ig a Földrajzi Intézet igazgatója. 1908-tól, megtartva egyetemi tanári címét, a Földtani Intézet igazgatója. 1900-tól 1914-ig a Földrajzi Társaság elnöke. Teleki Pállal és Papp Károllyal közösen szerkesztette meg Magyarország földtani térképét.

1891-ben az ő kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, melynek célja a tó sokoldalú tudományos kutatása volt. A kutatások két évtizedes eredményét „*A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*” című sorozatban ismertette. Ő kezdeményezte az Erdélyi-medence rendszeres geológiai és geomorfológiai feltárását. Jelentős érdemei vannak az erdélyi kősó- és földgázkincs felfedezésében. Részt vett a Magyarországi Kárpát Egyesület Budapesti Osztálya – a későbbi Magyar Turista Egyesület – megalakításában. Különbféle szaklapokban több száz értekezést tett közzé.<sup>218</sup>

**Semsey Andor** (Kassa, 1833. december 22.–Budapest, 1923. augusztus 14.)



*Semsey Andor (Metszet: Morelli Gusztáv<sup>219</sup>)*

A Laczkó Dezső irathagyatékában megőrzött levelek tanúsága szerint már 1896-tól támogatta Lóczy Lajos és Laczkó Dezső munkáját.<sup>220</sup> A kavicsfogó álteknős második példányát Semsey Andor célzott támogatása révén sikerült megtalálni.<sup>221</sup>

Természettudós, mineralógus, az MTA (1882-től tiszteletbeli, 1890-től igazgatótanács) tagja, a magyar ásványtan és földtan mecénása. Előbb jogot hallgatott, majd a hohenheimi és a magyaróvári gazdasági akadémián folytatta a tanulmányait, majd Európa fejlettebb mezőgazdasági országait tanulmányozta. Az 1860-as évek végén érdeklődése a földtan és az ásványtan felé fordult. 1866-ban bérbe adta nagy kiterjedésű birtokait, és ettől kezdve minden erejével a tudományokat támogatta, jövedelmét tudományos célokra és múzeumok fejlesztésére

<sup>218</sup> MÉL. Lóczy Lajos szócikk alapján.

<sup>219</sup> OSZK DKA-058934. Ellinger Ede fényképe után metszette Morelli Gusztáv. Forrás: [www.dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=58934](http://www.dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=58934). (2019. 04. 14.)

<sup>220</sup> LDM MA 48.858/1977. és MTM-BTM 32-68., 35-68.

<sup>221</sup> MTM-BTM 35-68. 210.b., 211.b. és 214. számú levelek.

fordította. Egy önálló Földtani Intézet és múzeum felépítésére 100 000 aranykoronát, a működési feltételek megteremtésére további 100 000 koronát ajánlott fel a Földművelésügyi Minisztériumnak. A Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárát és a Magyar Királyi Földtani Intézet őslénytani gyűjteményét is jelentősen gyarapította. Rendszeresen támogatta a fővárosi állatkertet. Több mint 2 millió aranykoronát áldozott tudományos gyűjtemények beszerzésére, pályadíjakra, tudományos intézetek műszerfelszerelésére, fiatal kutatók támogatására, külföldi tanulmányutakra stb. 1889-ben az MTA-nál 20 000 koronás alapítványt tett tíz alapvető tudományos munka megírásának jutalmazására.<sup>222</sup>

Bőkezű támogatásáért, tiszteletből több ásványt is elneveztek róla, a Semseytet és az Andoritot, valamint több őssállatot is, mint például a Jeruzsálemhegyen talált *Thecospira semseyi* korallt, a *Pleuromutilus semseyi* nautilusz-félék közé tartozó őssállatot,<sup>223</sup> a *Neohyaenodon semseyi* egykori ragadozót (őshiénát).<sup>224</sup>

Érdemeiért a budapesti és a kolozsvári egyetemen díszdoktori oklevéllel tüntették ki.<sup>225</sup>

**Böles Gyula** természettudós, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat rendes tagja.<sup>226</sup> Hegymászással is foglalkozott. Laczkó Dezső részére több fényképet készített. A Veszprém geológiáját bemutató monográfia több fényképét, illetve a Laczkó Dezső Múzeum fotótárában őrzött *Placochelys* lelőhelyekről készült felvételeket köszönhetjük neki.<sup>227</sup>

**Otto Jaekel**, teljes nevén Otto Max Johannes Jaekel (1863. február 21.–1929. március 6.)

Német paleontológus és geológus, a „csúszó-mászók szakértője”. Lóczy Lajos barátja, a kor egyik legjelentősebb őslénytan-kutatója. Ő végezte a kavicsfogú áltek-nős első paleontológiai vizsgálatát, amely alapján leírta a fajt és a nemzetséget, amibe az tartozik. A nevét is neki köszönhetjük: *Placochelys placodonta*. Kivételes rajzoló tehetsége tükröződik a kavicsfogú fajleírásáról szóló tanulmányának csodálatos tábláin is, amelyeket Lóczy Lajos Balaton-monográfiájából ismerhetünk.

Jaekel a porosz-sziléziai Neusalzban (Nowa Sól) született. Liegnitzben (Legnica) geológiát és paleontológiát tanult. 1883-tól 1885-ig Breslauban (Wrocław)

<sup>222</sup> Az 1890-es években vásárlóérték alapján 1 korona jelenleg körülbelül 1700 Ft-nak felelne meg. Tehát az árak összehasonlítását alapul véve, átszámolva, napjainkban közel 3,5 milliárd forintot jelentene. Forrás: [www.artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig](http://www.artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig) (2019. 02. 24.)

<sup>223</sup> KATONA 2011. 105. TÓTH 2011. 124.

<sup>224</sup> GASPARIK 2011.

<sup>225</sup> MÉL. Semsey Andor szócikk alapján; MMA 2002. 783–785.

<sup>226</sup> TÓTH 2011. 125–126.

<sup>227</sup> LDM TF 2727 és LDM FF 2728.



Otto Jaekel (Fotó: Universität Greifswald<sup>228</sup>)

tanult. 1886-ban tudományos doktori fokozatot szerzett. 1887 és 1889 között a Straßburgi Geológiai és Paleontológiai Intézetben dolgozott, ahol habilitált. 1894-től egyidejűleg a berlini Friedrich Wilhelms Universität és a Geológiai-Paleontológiai Múzeum munkatársa is volt. 1906 és 1928 között professzor volt a Greifswaldi Egyetemen, ahol 1912-ben alapította meg a Német Paleontológiai Társaságot.

Az első világháború alatt a 210. porosz gyalogos ezredben kapitányi rangban szolgált. Élve a lehetőséggel, megpróbálta újraindítani a dél-belga Bernissart város ásatásait, ahol az *Iguanodon* (dinoszauruszfaj) több tucat példányát tárták fel az 1870-es években. Bár végül sikerült meggyőzni a német megszálló hatóságokat, hogy támogassák a

kezdeményezését, Németország veresége miatt erre már nem kerülhetett sor.

Greifswaldi nyugdíjazását követően 1928-ban a kínai (Guangzhou) Sun Yat-sen egyetemre került. Egy gyors lefolyású váratlan betegségben halt meg a pekingi német kórházban.

Paleontológusként Jaekel a fosszilis gerincesek, különösen a halak és hüllők tanulmányozására specializálódott. Ugyanakkor 27 publikációja az echinodermatákkal (tüskésbőrűek) foglalkozott. Ezen kívül írt politikai, irodalmi és művészeti témákról is. Tehetséges festőművész volt és készségeit felhasználva olyan tájképeket készített, amelyek a pomerániai tengerpart geológiáját szemléltetik.<sup>229</sup>

A német Paleontológiai Társaság az ő tiszteletére egy medált bocsátott ki 2013-ban. Ezt a medált a társaság legmagasabb kitüntetéseként adományozza az arra leginkább érdemes kutatóknak.<sup>230</sup>

**Fritz Drevermann**, teljes nevén Friedrich Ernst Drevermann (Battenberg/Edel, 1875. február 15.–Frankfurt/Main, 1932. március 16.)<sup>131</sup>

A Seckenberg Múzeum kutatója. Az 1920-as évek végén megszervezte a veszprémi kavicsfogó álteknős újrapreparálását, ezáltal lehetővé vált annak mélyrehatóbb vizsgálata.

<sup>228</sup> [www.uni-greifswald.de/universitaet/information/veranstaltungskalender/detail/n/otto-jaekel-palaeontologe-geologe-und-karriere-im-dienst-des-kaiserreichs-37445/](http://www.uni-greifswald.de/universitaet/information/veranstaltungskalender/detail/n/otto-jaekel-palaeontologe-geologe-und-karriere-im-dienst-des-kaiserreichs-37445/) (2019. 04. 14.)

<sup>229</sup> [www.en.wikipedia.org/wiki/Otto\\_Jaekel](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Otto_Jaekel) alapján (2019. 02. 24.)

<sup>230</sup> [www.palges.de/preiseauszeichnungen/otto-jaekel-medaille/](http://www.palges.de/preiseauszeichnungen/otto-jaekel-medaille/) (2019. 02. 24.)

<sup>231</sup> KATONA 2018a.

A bányászatban eltöltött gyakornoki év után geológiát és paleontológiát tanult Münchenben, Berlinben, Bonnban és Marburgban, ahol 1900-ban doktori címet szerzett. Tanárának, Emanuel Kaysernek lett az asszisztense, majd 1903-ban habilitált. 1905-ben a Frankfurt am Mainban működő Senckenberg Természetkutató Társaság múzeumába kapott meghívást, ahol később a múzeum Geológiai Osztályának vezetője lett. 1914-ben lett az újjáalapított Frankfurter Egyetem Geológiai Intézete igazgatója, majd az 1928/29-es tanévben az egyetem rektora.

Kutatásai eleinte a rajnai paleozoikum őslénytanára és rétegtanára<sup>232</sup> irányultak, később a fosszilis gerincesekére. Tevékenységének súlypontja azonban egyre inkább áthelyeződött a pedagógiai és a múzeumi feladatokra. Az, hogy a Senckenberg Múzeum azokban az években egyedülálló kincsek birtokába került, és hogy ez minden népréteg részvételét és együttműködését hozta, nem utolsósorban Drevermann személyes hatásának köszönhető. A tudomány szellemének embereket egyesítő erejébe vetett hitéből fakadóan remélte: a szociális, politikai és nemzeti ellentétek oly módon győzhetők le, ha az embereket természettudományos megfigyelésre hozza össze. Egyidejűleg törekedett arra, hogy a tudományon belüli szerteágazó kutatási irányok között hidat verjen. Új, nagyvonalú múzeumi koncepciója a kor kedvezőtlen körülményei miatt nem valósult meg.

Drevermann elvitathatatlan érdeme azonban, hogy a Senckenberg Társaságot és múzeumát a 20-as évek gazdasági válságain úgy mentette át, hogy bel- és külföldön széles körök támogatását nyerte meg. Sokoldalú szervező és támogató munkája révén nevéhez fűződik a *Senckenbergiana* című folyóirat megalapítása. A Geológiai Egyesület alapító tagja volt, továbbá a Paleontológiai Társaság munkatársaként és elnökeként a Paleontológiai Folyóirat és az általa alapított *Természet és Múzeum* (most *Természet és Nép*) című senckenbergi havi lap szerkesztőjeként dolgozott. Támogatásának köszönhetően valósulhatott meg Wilhelmshavenben egy senckenbergi Tenger-geológiai Kutatóintézet terve.<sup>233</sup>

### **Christian Struncz**

Preparátor, Drevermann munkatársa. A koponyát ő preparálta ki teljesen. A belsejéből is eltávolított minden ásványi lerakódástól, ezáltal a koponya üregei is vizsgálhatóvá váltak.<sup>234</sup>

**Friedrich Huene**, eredeti nevén Friedrich Richard von Hoinigen (1875. március 22.–1969. április 4.)

<sup>232</sup> A földtani rétegek összehasonlító történetének tudományága. A felszíni rétegek sorrendjét határozza meg többféle módszerrel: az állati és növényi kőületek alapján (biosztratigráfia), a kőzetek alapján (közsztratigráfia) Forrás: [www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Sztratig\\_.htm](http://www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Sztratig_.htm) (2019. 02. 24.)

<sup>233</sup> [www.deutsche-biographie.de/sfz11856.html](http://www.deutsche-biographie.de/sfz11856.html) alapján. (2019. 02. 24.)

<sup>234</sup> KATONA 2018a.



Friedrich Huene  
(Fotó: ismeretlen<sup>235</sup>)

Drevermann túlterheltsége miatt ő foglalkozott a *Placochelys* koponya alaposabb anatómiai vizsgálatával és az elemzések alapján új leírást adott közzé róla.<sup>236</sup> A híres magyar dinoszaurusz-kutató, báró Nopcsa Ferenc közeli barátja volt.<sup>237</sup>

Német őslénykutató. A fosszilis hüllők vezető szakértőjeként a 20. század elején több dinoszauruszt írt le és nevezett el, mint bármelyik európai kortársa.

A Württembergi Királysághoz tartozó Tübingenben született. Már gyermekkorában fossziliákat gyűjtött a testvéreivel. Középfokú tanulmányai alatt is a Jura korú fossziliákkal foglalkozott. Az egyetemi tanulmányait Lausanne-ban végezte, ahol teológiát és természettudományi tárgyakat hallgatott, közben egy fél éves kitérőt tett a baseli egyetemen. Szülővárosába visszatérve a Tübingeni Egyetem geológiai intézetében

Friedrich August von Quenstedt (1809–1889) hatására fordult a geológia felé. Közben folytatta a terepi gyűjtőmunkát Németországban és Svájcban, többek között a Jura-hegységben, majd az intézmény őslénytan professzora lett. Hat évtizednyi karrierje során kutatóként elsősorban a dinoszauruszok szakértőjeként vált ismertté Németországban és Európában. Eredményei közé tartozik egy sárlavina által betemetett több mint 35 *Plateosaurus* példány fosszilis csontvázából álló leletegyüttes megtalálása a híres trossingeni kőfejtőben, a dinoszauruszok egyik korai előfutára, a *Saltopus* 1910-es, a *Proceratosaurus* 1926-os és az óriás *Antarctosaurus* 1929-es felfedezése, valamint számos egyéb dinoszaurusz mellett pteroszauruszokra és más ősszállatokra is rábukkant. Több magas szintű taxon, például a Prosauropoda (1920-as) és a Sauropodomorpha (1932-es) megalkotása is a nevéhez fűződik. 1938-ban a dél-brazíliai Rio Grande do Sulban levő Paleorrota geoparkban fedezte fel a *Prestosuchus chiniquensis* maradványait.<sup>238</sup>

A harmadik birodalom évei alatt folytatta tudományos munkáját, azonban a Kristályéjszaka (1938. november 9–10.) után elhagyta Németországot. Előbb

<sup>235</sup> [www.facebook.com/pg/FriedrichErikaVonHuene/photos/?ref=page\\_internal](https://www.facebook.com/pg/FriedrichErikaVonHuene/photos/?ref=page_internal) (2019. 04. 14.)

<sup>236</sup> KATONA 2018a.

<sup>237</sup> FÖZY–SZENTE 2007. 86.

<sup>238</sup> [www.hu.wikipedia.org/wiki/Friedrich\\_von\\_Huene](https://www.hu.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Huene) alapján. (2019. 02. 24.)

Angliába ment, onnét az amerikai Harvard egyetemre került. 1945-ben kezdett újra publikálni, amikor tiszteletbeli professzor, majd 1946-ban intézetigazgató lett.

Az 1948–1954 közötti időszaka különösen termékeny volt. Idős koráig aktív maradt, főleg az élete során szerzett tudását dolgozta fel.<sup>239</sup>

#### **Frau Dr. G. Winter von Moellendorff**

Friedrich Huene munkatársa, akinek az 1930-as új tanulmányhoz az anatómiai-illag pontos és művészi ábrákat ő készítette.<sup>240</sup>

#### **Olivier Rieppel** (született: 1951-ben)

Svájci származású zoológus és paleontológus. A 20. század utolsó éveiben a kavicsfogó ősteknősök csoportjának tagjaival anatómiai összehasonlító vizsgálatokat végzett, amellyel pontosította a *Placochelys placodonta* rendszertani helyét.<sup>241</sup>

A bázeli, londoni és a montreali egyetemen tanult zoológiát és paleontológiát. Doktori címét Bázelen szerezte meg. Ezt követően a zürichi egyetem Paleontológiai Intézetében és Múzeumában tevékenykedett docensként, ahol habilitált is. Ezután fosszilis kétéltűek és hüllők gyűjteményének kezelőjeként (gondnokaként) került a chicagói Field Természettudományi Múzeumhoz, ahol 1991 óta a Geológiai Osztály professzora.

Elsősorban paleontológiai szemszögből foglalkozik a hüllők alaktani leírásával és fejlődéstani meghatározásával. Rieppel elismert szakértő a sauropterydák területén (Placodonták, Pachypleurosauriák, Nothosauriák) és jelentős megfigyeléseket közölt a triász-kori halakról (pl. *Saurichthys*) és általában a hüllőkről. Nagymértékben hozzájárult a teknősök fejlődéstörténeti helyének pontosításához. Ezzel összefüggésben végezte el a veszprémi kavicsfogó álteknős újabb vizsgálatát is, ami alapján módosította a veszprémi lelet rendszertani helyét.

Számos tudománytörténeti és biofilozófiai írás szerzője. Kiemelkedő figyelmet szentel a fejlődéstani rendszer, illetve a kladisztika, a leszármazási mintázatokat feltáró módszertan történetének és elméletének, emellett az evolúciobiológiai témák is érdeklik. Több szakmai társaság tagja, különféle tudományos folyóirat társkiadója, valamint számos tudományos és ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

---

<sup>239</sup> TURNER 2009. alapján.

<sup>240</sup> HUENE 1930. 5.

<sup>241</sup> www.biologie-seite.de/Biologie/Olivier\_Rieppel című honlap alapján. (2019. 02. 24.)

Ősi Attila az MTA doktora, az MTA-MTM-ELTE Paleontológiai kutatócsoport<sup>1</sup> tudományos munkatársa így tájékoztatott erről a vizsgálatról: „Két évvel ezelőtt a Continental cég jóvoltából egy micro CT felvételt készítettünk a maradványról. Ennek a felvételesorozatnak a részletes kiértékelése folyamatban van; Torsten Scheyer<sup>2</sup> svájci kollégámmal együtt dolgozunk ezen a témán.

*Ahogy az Ön által küldött fotón is,<sup>3</sup> úgy a CT felvételeken is rendkívül jól látszik, hogy a funkcionális fogak alatt (mindegyik alatt) ott ülnek a helyettesítő fogak. Annyi bizonyos már, hogy ez egészen szokatlan a Placodontia hüllők csoportjában. De egyelőre még ennek részleteiről nem tudok beszámolni, ahhoz további munkára lesz majd szükség. Illetve a CT felvétel másik fontos hozadéka az lehet, hogy az agyüreg részleteiről fogunk többet megtudni.”<sup>4</sup>*

<sup>1</sup> A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Természettudományi Múzeum és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem őslénytani kutatócsoportja. Bővebb ismertetés: [www.paleo.hu](http://www.paleo.hu) (2019. május 11.)

<sup>2</sup> A Zürich Egyetem, Paleontológiai Intézet és Múzeum munkatársa, kutatási területe az ősgerrincsek, köztük a teknősök törzsfajlásának vizsgálata. Forrás: [www.scheyer.net](http://www.scheyer.net) (2019. május 11.)

<sup>3</sup> LDM TF 2633.

<sup>4</sup> Ősi Attila személyes közlése. Email: 2019. május 11-én.

## IRODALMI HIVATKOZÁSOK

### **Források**

LDM = Laczkó Dezső Múzeum

FF = Forrásértékű Fotótár:

2633: a Placochelys placodonta első fényképe,

2726 – 2728: fényképek a lelőhelyekről.

MA = Múzeumtörténeti Adattár:

Múzeum iratai (10 doboz), 1931. év:

71/3358 és 71/3359: Böckh Hugóval folytatott levelezése.

Laczkó Dezső irathagyatéka (96–100 doboz), 1894–1932:

48.854/1977: Otto Jackel levelei,

48.848/1977 és 48.859/1977: Lóczy Lajos levelei,

48.792/1977: Böckh János levele.

TF = Történeti Fotótár:

69.3387 és 69.3388: Kollár Adolf fényképei a mai Újtelep helyén (1925)

70.6269: Kavicsfogú álteknős rekonstrukciós rajza.

Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi Napló: 1. kötet 1903–1923.; 2. kötet, 1924–1937.

MBFSZ = Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, OFM = Országos Földtani Múzeum

V. 2323: holotípus (koponya és állkapocs), és más példányok fogai (leltározva 1907-ben).

V. 3268: hátpáncél-részlet (leltározva 1916-ban).

V. 4206: nyakcsigolya töredék (leltározva 1935-ben).

V. 4208–4211: ujjperc, páncél belső lenyomata, 2 db vékonycsiszolat, valószínűleg hollócsőr-csont, medencerész (leltározva 1935-ben).

MTM-BTM = Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeuma

32.68 – 36.68: Laczkó Dezső levelei,

77.68: Hátpáncél fényképe (Lóczy Lajos, 1917),

51.219.1: Koponya gipszmásolata,

51.606.1: 16 darab vegyes csonttöredék,

51.720.1: Hátpáncél gipszmásolata,

53.433.1: Foglenyomat.

MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

S78, S79: Veszprém 1856-évi kataszteri felmérése.

MNL-VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

V.172.a. Veszprém város közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvei,

V.173.b. Veszprém város polgármesterének iratai,

V.177. Veszprém város Mérnöki Hivatalának iratai; Veszprém város házjegyzékei,

VI.103.b. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal iratai,

VII.6.a.bb. Veszprém város telekjegyzőkönyvei,

XIV.22. Laczkó Dezső irathagyatéka,

XIV.129. Balassa László műemléki mérnök iratanyaga,

XV.11.d. Kataszteri térképek.

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

IX.7.b C41. Mappa Terrenum Oppidi Weszprém. Franciscum Kováts (1780).

### Irodalom

BAJZÁTH Judit (2000): *Aki a világot szereti – A Kárpát-medence természeti kincsei. Millenniumi kiállítás a Magyar Természettudományi Múzeumban.* Magyar Múzeumok 2000/3.

BÁRDOSSY Pál (2012): *Laczkó Dezső személye, életének helyszínei – Fotók Laczkó Dezsőről.* [www.vmmuseum.hu/laczkodezso/ld\\_lista.php](http://www.vmmuseum.hu/laczkodezso/ld_lista.php) (2019. 02. 24.)

BAROTÁNYI Zoltán (2011): *Hüllőkről csak jót.* Magyar Narancs 2011/47.

BONTÓ Józsefné (1991): *Veszprém, lakóhelyünk ismerete.* Veszprém.

BONTÓ Józsefné (1994): *Ismerkedő Veszprémmel és környékével.* Veszprém.

BRÁNYI Mária (2014): *Javaslat „Veszprém város helyi védett természeti értékeinek” települési értéktárba történő felvételéhez.* Veszprém települési értéktár.

CAJUS D. Dietrich (2011): Fossil middle triassic „sea cows” - placodont reptiles as macroalgae feeders along the north-western Tethys coastline with Pangaea and in the Germanic basin. *Natural Science*, Vol.3, No.1, 9–27.

CHOLNOKY Jenő (1937): *Balaton.* A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest.

CHOLNOKY Jenő (1938): *Veszprém.* Balatoni Társaság könyvtára, 4. Kalocsa.

- CHOLNOKY Jenő (1945): *Önéletrajz*. GÉCZI János (szerk.) Cholnoky Jenő, *Vár ucca 17*. VI. évf. 2. sz. Veszprém.
- FARKAS Gábor Farkas (2013): *Ransanus és a sárkány – Kulcsár Péter emlékére*. In: Erdélyi Múzeum LXXV. kötet 2013. 4. füzet, 32–37.
- FŐZY István–SZENTE István (2007): *A Kárpát-medence ősmaradványai*. Budapest.
- FRISNYÁK Zsuzsa (2017): *Vasút a Balaton északi partján*  
[www.timelord.blog.hu/2017/01/19/vasut\\_a\\_balaton\\_eszaki\\_partjan](http://www.timelord.blog.hu/2017/01/19/vasut_a_balaton_eszaki_partjan) (2019. 02. 28.)
- GASPARIK Mihály (2011): *Ősragadozó koponya (Neohyaenodon semseyi) – leírás a gyűjteményi példányról*.  
[www.europeana.eu/portal/hu/record/2023901/NatEu\\_HNHM\\_Palaeontology\\_HNHM\\_PAL\\_0005\\_pdf.html](http://www.europeana.eu/portal/hu/record/2023901/NatEu_HNHM_Palaeontology_HNHM_PAL_0005_pdf.html) (2019. 02. 24.)
- HAAS János–BUDAI Tamás (2014): A Dunántúli-középhegység felső-triász képződményeinek rétegtani- és fácieskérdései. Régi problémák újragondolása újabb ismeretek alapján. *Földtani Közlöny* 144 (2). 125–142.
- HÉDERVÁRI Péter (1969): *Ősmaradványok kutatói. Magyar Ifjúság*, 1969/2.
- HUENE, Friedrich (1930): A Placochelys-koponya újabb tanulmányozásának eredményei. *Geologica Hungarica*, series paleontologica 9. fasc. Budapest.
- HUNGLER József (1988): *Veszprém településtörténete*. Veszprém.
- JAEKEL, Otto (1902a): *Ueber Placochelys n. g. und ihre Bedeutung für die Stammesgeschichte der Schildkröten*. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Stuttgart.
- JAEKEL, Otto (1902b): *A placochelys n.g.-ről és ennek jelentőségéről a teknősbékák származására*. Matematikai és Tudományos Értesítő 20. kötet, 337–353.
- JAEKEL, Otto (1911a): *Gerinczes állatok maradványai a Bakony triászrétegeiből*. In. LÓCZY (1911): I. kötet 1. rész, VII. fejezet.
- JAEKEL, Otto (1911b): *Placochelys placodonta a Bakony felső triászkorú rétegeiből*. In. LÓCZY (1911): I. kötet 1. rész, VIII. fejezet.
- JÁKÓI Bernadett (2017): *Jutas–Veszprém–Alsóörs Vasútvonal építéstörténeti előzménye 1907–1909. 2012–2017. A Vasútvonal megszüntetésének 40. és 45. évfordulója emlékére*. Veszprém. Magánkiadás.
- KATONA Lajos Tamás (2006): *A Bakonyi Természettudományi Múzeum ásvány- és fosszíliakatalogusa*. 2 lemezes DVD adatbázis, a Bakonyi Természettudományi Múzeum Baráti Köre kiadványa.
- KATONA Lajos Tamás (2011): *Laczkó Dezső geológiai térképezése Veszprémben és környékén – időutazás a Bakonyi Természettudományi Múzeum geológiai gyűjteménye segítségével*. In: S. PERÉMI (2011). 99–106.
- KATONA Lajos Tamás (2018a): *Laczkó Dezső és a kavicsfogó álteknős*. Előadás az LDM-ben 2018. december 6.
- KATONA Lajos Tamás (2018b): *A kavicsfogó álteknős egy szerethető ragadozó. Élet és Tudomány*. 2018. december 7. LXXIII. évf. 49. sz. 1548–1549.
- KOLTAI András (2015): *Híres piaristák – a geológus: Laczkó Dezső*. A Piarista rend magyar tartományának honlapja 2015. augusztus 11. [www.piarista.hu/hirek/hires-piaristak-geologus-laczkó-dezső](http://www.piarista.hu/hirek/hires-piaristak-geologus-laczkó-dezső) (2019. 02. 24.)
- LACZKÓ Dezső (1909): *Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása*. Veszprém.
- LÓCZY Lajos (1902): *A veszprémi fogasteknősbéka-lelet*. (Kivonat Lóczy Lajos r. tag február hó 17-én tett előterjesztéséből.) *Akadémiai Értesítő*, 13. évfolyam. 426–429.

- LÓCZY Lajos (1911): *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*. Budapest.
- MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka (2018): *Jeruzsálemhegy*. Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat IV. kötet, Veszprém.
- MÉL: *Magyar életrajzi lexikon*. [www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76823/loczy-lajos-76A49/](http://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76823/loczy-lajos-76A49/) (2019. 02. 24.)
- MÉSZÁROS Eszter (2011): *Bakonyi ősgércesek*. In: TV 142. évfolyam, 3. szám, 2011. március, melléklet: XXXIII–XXXVIII.
- MH (2015): *Meglepetés a triász kori Britanniából*. Magyar Hírlap. [www.magyarhirnap.hu/cikk/33192/Meglepetes\\_a\\_triasz\\_kori\\_Britanniabol](http://www.magyarhirnap.hu/cikk/33192/Meglepetes_a_triasz_kori_Britanniabol) (2019. 02. 24.)
- MIHÁLY Sándor dr.–MIHÁLYNÉ Gombos Ildikó dr. (1986): *A Bakony természettudományi kutatásának eredményei XVII*. Zirc. 38.
- MISKOLCI Gáspár (1702): *Egy jeles Vad-Kert, Avagy az oktalan állatoknak, [...] öt Könyvekbe foglaltatott tellyes Historiája*. Lőcse. IV. könyv V. része: A sárkányról. 615–623.
- MMA (2002): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. BODÓ Sándor–VIGA Gyula–ÉLESZTŐS László (szerk.) Pulszky Társaság, Budapest.
- ŐSI Attila (2012): A kavicsfogú álteknős Laczkó Dezső leghíresebb őslénytani lelete. *Természet Világa*. 143. évfolyam, 4. szám. 180–182.
- ŐSI Attila és társai (2015): *A bakonyi dinoszauruszok csodálatos világa*. Magyar Dinoszaurusz Alapítvány, Budapest.
- PAPP Károly (1900): *Bakonyi triász-korallok*. Budapest. 24–25.
- PAPP Péter (2000): *Rendhagyó „geológiai kirándulás” az Országos Földtani Múzeum kiállításán*. A Magyar Állami Földtani Intézet kiállításvezető kiadványa. Budapest.
- PIARISTA.HU (2018): *Egy piarista őslény, mint kabalaállat*. [www.piarista.hu/hir/egy\\_piarista\\_oslény\\_mint\\_kabalaállat?fbclid=IwAR1o8b-ZesbXWGr3TG6pUIyB7uc8CenQJLxInvXMxsabY5uBofu0VZE7sns](http://www.piarista.hu/hir/egy_piarista_oslény_mint_kabalaállat?fbclid=IwAR1o8b-ZesbXWGr3TG6pUIyB7uc8CenQJLxInvXMxsabY5uBofu0VZE7sns) (2019. 02. 24.)
- QHF (é.n.): *Quick Hybodus Facts*. [www.newdinosaurs.com/hybodus/](http://www.newdinosaurs.com/hybodus/) (2019. 02. 24.)
- RAINER Pál (2015): „Imádkozzék edes hazánkért...!” *Levelek Laczkó Dezső piarista házfőnökhöz, főgimnáziumi igazgatóhoz, a Veszprémvármegyei Múzeum igazgatójához az I. világháború idejéből*. 1914–1918. Veszprém.
- RANZANO, Pietro: *A magyarok történetének rövid foglalata című (Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum [1490?]) Magyarul Blazovich László és Galántai Erzsébet fordításában jelent meg 1985-ben*.
- RÉVAI Nagy *Lexikona* (1922): XV. kötet. 496.
- RIEPPPEL, Olivier (2001): *The Cranial Anatomy of Placochelys placodonta Jaekel, 1902, and a Review of the Cyamodontoidea (Reptilia, Placodonta)*. FIELDIANA Geology new series, No. 45. Chicago, (USA).
- RIEPPPEL, Olivier (2019): *Mesozoic sea dragons: Triassic marina life from the enicient tropical lagoon of Monte San Giorgio*. Indiana University Press. (USA)
- ROSTÁSI Ágnes (2011): *A bakonyi és gerecei karni (késő-triász) medence őskörnyezeti rekonstrukciója ásványtani vizsgálatok alapján*. Doktori (PhD) értekezés, Pannon Egyetem Föld- és környezet tudományi Tanszék.
- S. PERÉMI Ágota dr. (2011): *Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára*. Veszprém.
- SPINAR, V. Zdenek (1976): *Élet az ember előtt*. Budapest.

- TASNÁDI Kubacska András (1942): *Gyűjtés hegyen-völgyön*. Budapest.
- TOLNAI Új Világlexikona (1929): 14. kötet. 38.
- TÓTH Álmos (2011a): *Laczkó Dezső, a reverendás geológus 1860–1932*. In: S. PEREMI (2011): 121–138.
- TÓTH Álmos (2011b): 150 éve született Laczkó Dezső, a legendás pap-geológus. *Honismeret*. XXXIX. évf. 6. szám. 12–14.
- TTK (1903): *Természettudományi Közlöny*. Apró közlemények. XXXV. kötet 159–161.
- TURNER, Susan (2009): *Reverent and exemplary: 'dinosaur man' Friedrich von Huene (1875–1969)*. In: Geological Society, London, Special Publications 2009; v. 310; 223–243.
- TV (2013): *Természet Világa*. Érdekességek: Európából származott a kavicsfogú álteknős. 2013. május. 224.
- TV (2016): *Természet Világa*. Folyóiratszemle: Paleobiology (2016. október). Váratlan fogak az utolsó kavicsfogú álteknősnél. 2016. december. 574.
- VEKOV Károly (2013): *Sárkányok és humanisták*. In: Erdélyi Múzeum LXXV. kötet 2013. 4. füzet, 24–31.
- VH (1900): *Bécsiek Veszprémben (tudósítás)*. Veszprémi Hírlap, 1900. június 10. 23. szám, 7.
- VV (1902): *Veszprém geológiai nevezetessége – Saját tudósítónktól – Veszprémvármegye*, 1902. február 23. 2.